

ІНЖЕНЕРИ

РОМАН

Закінчення¹

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИЙ

Увесь вечір Каргат пробув у дистиляції, жодного разу не зайшовши до лабораторії.

Розенберг обдумав ще одне вдосконалення, яке мало допомогти дистиляції швидше просуватися до мети—до максимальної продукційності корнюрів. І рішив негайно перевірити його. Сам став коло корнюрів за апаратника. Каргат допомагав йому, як міг, підкоряти їх своїй волі. І робота ця захопила його, бо давала йому те, чого він не мав—практику. Він майже забув про лабораторію. Тим більше, там—він знав—присутність його не була конче потрібна, і дівчата й Частій (цей юнак почав заходити вечорами до лабораторії спершу заради прекрасних очей Саніних, а далі зацікавився піридиновими основами, запропонував себе на роль техника при майбутній піридиновій установі, ставши покищо добровільним лаборантом)—дівчата й Частій сьогодні просто опановують дещо з методики досліджень,—це стане їм у пригоді в дальшій роботі.

А коли він побачив, що далі Розенберг сам з усім упряється, що далі йому потрібен лише час, а не допомога, і, попрощавшись з ним, вийшов із цеху, вікна в дослідній лабораторії були вже темні, хоч годинник і показував тільки пів на десяту... Це добре, що дівчата так хутко сьогодні закінчили, це свідчить про їхні успіхи: вони навчилися уже робити швидко, швидко все схоплювали.

Але...

Каргат постояв, пильно оглянув безлюдне заводське подвір'я. А потім похапцем вийшовши за ворота, зупинився серед дороги й знову оглянувся... шлях до залізничної колії

¹ Початок див. „Червоний Шлях“ №№ 1,2-3,5,6,7-8 за цей рік.

був тьмяно освітлений огнями станції й заводу. Але жодної постаті на ньому не виднілося.

Від цього стало йому сумно й самотньо.

Проте, почуття самотності не зникло б у нього і тоді, коли б увесь шлях був заповнений людським натовпом. Він шукав очима тільки одну постать—ту, що на ній удень можна було зупиняти погляд зовсім ненадовго.

Сум же... Він ніяк не хотів одганяти його від себе зараз, у ці вільні хвилини, поки йде він додому, бо давав він чудне задоволення самим тільки тим, що він був. Коли не було його, цього солодкого суму, ніколи не переживав він моментів, до краю сповнених гострим почуттям своєї сили: він здатний не тільки вперто, шалено працювати, битися за те, що вважає за правильне, боротися з тим невідомим німецьким супротивником своїм, який... (ні, про нього й тепер не слід згадувати), брати найактивнішу участь у перебудові життя країни—він здатний просто жити, але так, що кожна клітина його істоти жагуче відчуває і працю, і боротьбу, і змагання, чує як бринить життя, як шумує його радісний, вогнений вир...

Не відразу він рушив до селища. Якийсь час постояв, ще на щось надіючись: напруживши зір, вдивлявся в шлях перед собою, прислухався до навколишніх шумів. Потім зідхнув і підвів голову, щоб подивитися на небо—темне, тепле, зоряне весняне. Зробив це мимоволі, і сам здивувався з своєї несподіваної, небувалої сантиментальності: зовсім не хотілося відривати погляду від зір. Засміявся з самого себе: природа—невизначне тло, і геть байдуже, що на ньому намальоване... Махнув рукою. Розстібнув пальто, щоб грудям вільніше було вдихати весняне повітря і аж тоді поволі пішов додому...

Як завжди, коли йшов додому сам, спробував був скерувати свої думки на те, що чекало на нього вдома на писемному столі. Але сьогодні з цього нічого не вийшло. Інше силоміць потягло його думки до себе.

Лара...

З того першого вечора, коли зустрівся він з нею в коридорі й несподівано напросився пити чай, йому жодного разу не довелося залишитися з нею на самоті. Але він і не шукав такого випадку. Принаймні свідомо. Адже тільки останніми днями—після того, як увечері, в день суперечки з Русевичем, побачив він у відповідь на своє запитання в її очах те, від чого яскраво спалахнула йому радість—почав ловити себе на тому, що надто часто дивиться на неї, пестить поглядом її волосся, яке приховує їй лице, коли сидить вона, схилившись над роботою. (І перше він робив те саме, але не помічав цього). А дивлячись, забуває, про що допіру думав. І надто часто почало виникати бажання відчутти на собі погляд її великих сірих очей. А вітаючись чи прощаючись з нею,

почав прислухатися, як відповідає вона йому на потиск руки. Сьогодні вперше він усвідомив, що хоче побути з нею віч-на-віч. Ясна річ, хотілося йому цього й раніш,—навіщо б тоді він, сам виходячи з заводу, завжди так уважно оглядав шлях?.. Ніколи не було тільки ще такої гостроти в цьому бажанні. Хотів побути з нею зараз зовсім не для того, щоб сказати їй про свої почуття: не так вони ще сповнили його, щоб литися через вінця. Просто хотілося відчутти її поруч себе, розмовляти з нею й надіятися, що кожне слово його знаходить у ній якийсь відгук, чути її звичайні, не офіційні, не такі, якими бувають вони в лабораторії, інтонації, зустрічатися з нею поглядами й щоразу бачити очі її ясніші, як зорі. Хай усе це—сантиментальна ілюзія. Алеж її досить, щоб у грудях радісно забриніло.

Ще раз оглянувшись і знову нікого не побачивши, Каргат спробував був угамувати себе. Може це лише втома,—і приемний сум, і самотність, і незвична сантиментальність. Просто треба йому якось розрядити себе від постійного напруження, дати мозкові перепочинок. розважитися бездумною розмовою з дівчиною—от і мріє він про Лару. Як не так, а всі ці дні спить він не більше, як три-чотири години на добу... Щоправда, суб'єктивно він не відчуває себе виснаженим і не скоро ще відчує. Але—хто ж його знає? Може, треба сьогодні не засиджуватися до пізньої ночі, а, прийшовши додому, зараз же лягти в ліжку. Він знає,—ту ж мить провалиться глибоко в міцний сон. І проспить аж вісім годин. Вісім годин... це було б зовсім не погано. І, може отак поспавши, він завтра сміятиметься з самого себе з цих своїх сантиментів.

Та хіба є в них щось смішне?

Шум дрібних квапливих кроків вплився в його думки непомітно, тому не відразу притяг його увагу до себе.

Усвідомивши, що хтось його наздоганяє, спинившись і повернувшись, він побачив недалеко від себе самотню постать, що поспішала до селища. В півтімі розгледіти її він не зміг, але кроки її надто легкі й дрібні для чоловічих. Серце гучно вдарило, мов великий дзвін: невже Лара?

Жіноча постать хутко наближалася. Але наближення її принесло Каргатові розчарування, кожний крок йому збільшував сум і прикрість на себе: тільки через те, що всі думки його були так міцно захоплені цією дівчиною, він помилився—сплутав цю чужу постать з Лариною. Адже хода її була зовсім не така, як у Лари: ступала вона важкувато, надто гучний звук її кроків шматував вечірню тишу. І саме жіноча, а не дівоча була та постать.

Повернувся, щоб швидко піти далі. Але, не дійшовши трохи до нього, жінка раптом спіткнулась, махнула незграбно руками, стараючись зберегти рівновагу, і важко впала на

коліна, обома руками спершись об землю. Перелякано скрикнула. Потім стримано й коротко застогнала від болю.

Каргат метнувся до неї. Допоміг їй підвестися.

Хвилину мовчки простояли одне проти одного: він дещо розгублено, бо думки про Лару заважали йому сказати цій жінці щось співчутливе, заспокійливе; вона—зігнувшись, чи то потираючи забиті коліна, чи то зчищаючи з них порох. Вона заговорила перша—обережно випросталась, підвела до нього лице й ніяково промовила:

— Дякую.

Розпорошене світло віддаленого ліхтаря падало їй на лице. Його можна було назвати гарним, хоч біль і скривив його трохи. Каргат пригадав, що зустрічав цю жінку кілька разів на вулиці селища, і вона чомусь завжди оглядала його з голови до ніг, а очі їй були тоді таки, ніби він чимсь дивував її.

Жінка так само впізнала його. Про це сказала йому її посмішка, якою вона зігнала гримасу болю, і те, що вона промовила ще ніяковіше:

— Я так некрасиво впала... І я зовсім не бачила, що ви тут...

Немов їй соромно було, що вона не вжила всіх заходів, щоб упасти перед ним красиво.

Каргат внутрішньо посміхнувся: цими словами вона показала себе всю. І хоч співчував їй, не зміг стримати іронії—заговорив до неї тоном провінціального кавалера:

— З ким не трапляється? А тут темно. І ви так поспішали...—І заспокійливо, але тим же тоном, додав:—Земля ще не встигла висохнути, затвердіти. Біль незабаром ушухне... Ходити ви можете?

Жінка не помітила чи не зрозуміла іронії. Поскаржилась йому:

— Так боляче: коліна й долоні... Але я спробую.

Розставила руки, наче збираючись ступнути на хистку дошку над глибокою й бистою річкою, або готуючись до якогось балетного па, і обережно зробила крок. І зараз же зігнулась, схопившись за коліно.

— Ай... Ступати не можу... Але чого ж ви стоїте? Дайте руку...

Пригода ставала цікавою. Кожний рух цієї жінки був театральню закруглений. До свого коліна вона нахилилась похапливіш, ніж це буває при справжньому болю. Голос її прозвучав дзвінко, наче не допомоги вона просила, а просто хотіла, щоб він провів її. І напевно вона весь час стежила за ним, щоб бачити, яке вражіння справляє на нього... Можливо, їй і було боляче. Але звичайного жіночого кокетства, бажання, щоб він забув, як негарно вона впала, тут було незрівняно більше, ніж болю.

В думці своїй сміючись—що далі буде, чим все це може

закінчитися,—а на лиці й у рухах зберігаючи гідну випадку серйозність, Каргат підійшов до неї, зігнув свою руку й підставив її жінці.

— Прошу.

— Аж он коли ви здогадались,—мовила вона, і знов таки не так докірливо, як кокетливо.—Який ви...

Вона сперлась на подану руку всією вагою, притиснувшись до нього боком.

Каргат мимоволі здивувався: як він устиг розглядіти, лінії тіла вона мала округлі, форми її можна було назвати пишними,—ніяк не чекав він, що цей дотик буде такий тугий. Від цього рука йому інстинктивно напружилась, показуючи свою силу. Злегка затуманилось у голові, мов після великої чарки горілки. І сум, що не зустрів він сьогодні Лари, втратив свою гостроту... Сказалося, що останній рік він жив майже анахоретом.

Та увага його все ж таки відзначила, що тільки з десятків кроків жінка пройшла шкутильгаючи. Потім хода її стала рівна, наче біль відразу пройшов. Але він удав, ніби не помічає цього, бо й далі вона міцно спиралась на його руку й була так близько, що через своє й її пальто відчував він кожний рух її тіла.

— Здається, ви—Каргат?—спитала жінка, коли підійшли вони до станції.

— Так,—кинув він.—А з ким я маю честь?

Тепер і він хотів показати себе з кращої сторони: він може бути таким, що не заслужить жодного докору від неї. І йому здалося, що спитав він тоном, за який ніхто не зауважив би йому навіть у великосвітському салоні. Але відданість науковій роботі, яка вимагає від людини всього, не створила йому звички до розмов з такими жінками, як ця: в інститутській лабораторії він зустрічався тільки з студентками—дівчатами, багато в чому схожими на Лару, Саню, й інших тутешніх лаборанток, дівчатами, що сміялися б з такого „великосвітського“ тону... Тому справді питання його прозвучало, як і попередні слова—в тому ж награному тоні провінціального піжона.

Несподівано супутниця поставилась до його тону, як до чогось цілком звичайного: вона звикла, певне, що саме так мають розмовляти з нею чоловіки, яким вона подобається... Схиливши голову набік і скоса зазираючи йому в лице, щоб побачити, як поставиться він до її слів,—вони проходили під одним з станційних ліхтарів,—вона відповіла не без задержуватості:

— Моє прізвище Русевич. Звуть мене—Ганна Іванівна.

Слова ці і її вигляд цілком замінили холодну воду.

Вона знала, у віщо вилилися взаємини між ним і її чоловіком,—це безперечно. І, звичайно, не для того, щоб він допо-

міг їй, вона примусила його піти з собою: зовсім не потрібна їй його допомога-жодного шкутильгання, а очі сміються так, наче три хвилини тому вона стогнала від болю нещиро. Вона зуміла використати випадок, щоб вплинути на нього, прочитати йому нотацію, сказати, що порядні люди так ніколи не роблять, довести, що йому треба попрохати пробачення в її чоловіка,— одне слово, вона зробить те, що при подібних ситуаціях мають робити жінки своїх чоловіків.

Першою думкою Каргата було звільнити свою руку, на яку вона так упевнено спиралась, і піти геть од неї. Його ніяк не приваблювала перспектива доводити їй, що вона встряла не в свою справу, що вона нічого не розуміє. Він знав себе: від гострих слів він не стримається.

Немов відгадавши його думки, вона притулилась до нього ще тісніше, цілком заволодівши його рукою, і спитала:

— Кажуть, що ви не в ладах з моїм чоловіком... Чи правда це?

— Правда, — похмуро відрубав він. — це вас турбує?

— Турбує? — засміялась вона. — О ні! Ні крихти. Як може мене турбувати те, що ніяк мене особисто не стосується? Тим більше, що, як я чула, незгоди ваші на діловому ґрунті. Ви новатор, а мій чоловік — звичайний інженер, який за все своє життя жодної зорі з неба не схопив. Мені було б дивно, коли б ви жили мирно.. Ну, а я — профан. Як можу я бути за суддю між вами?

На таку відповідь, а тим більше на таку одвертість Каргат ніяк не сподівався. Вона межувала з цинізмом. Невже жінки можуть говорити отаке про своїх чоловіків незнайомим?..

Сторопіло вліпив він у неї очі.

— Признайтеся, — сміючись тимчасом, говорила Ганна Іванівна далі, — коли ви дізналися, хто я така, ви подумали, що я зроблю вам зауваження за ваше ставлення до Валентина Модестовича. Адже так?

Вона влучила саме куди слід. Зовсім сторопілий Каргат остаточно втратив здатність до розчленованої мови.

— Тільки, коли я зовсім перестану поважати свого чоловіка, — уже серйозно закінчила вона, — може, зверну до вас з пропозицією попрохати пробачення в нього. Покищо я думаю, — він зрештою вгамує вас... Він не женеться за великим, тому не робить великих помилок. Ви ж, як я вас собі уявляю, щоправда, з чужих слів, — хочете щонайменше місяць з неба зняти й до себе в кишеню його покласти. Отже, якщо ви зробите помилковий крок, то розіб'єтесь так, що підвестися вже не зможете... Отоді мій чоловік і підріже вам крила.

Так от на що сподівається Русевич! От чому він мовчить тепер! Але ці думки з'явилися на мить і зникли. Не заводські справи захоплювали зараз Каргата..

Пригода ставала не тільки цікавою, але й пікантною. Пікантність була в тому, що Ганна Іванівна дозволяла йому не зважати на Русевича, її чоловіка: вона „не зовсім перестала його поважати“. Вона виводила свого чоловіка за межі взаємин з Каргатом,— взаємин, які так непередбачено почались і вже протягом п'яти хвилин устигли набрати емоційного забарвлення: він так гостро відчував її коло себе. А крім того вона показала себе жінкою з гострим розумом. Хотілось не тільки йти, а й говорити з нею.

— Яке трагічне майбутнє ви мені пророкуєте!— подолавши своє соромління й знову вдавшись до провінціального тону, сказав Каргат.— Але призначтеся і ви: ви не від того, щоб мене спіткала помилка.

— Мені подобаються люди,— не відповіла вона прямо,— які тягнуться до зір... і не помиляються.

Це звучало, як невизначена, але приваблива обіцянка.

І дивилась Ганна Іванівна на нього широко розплющеними серйозними очима, ніби в ньому хотіла бачити таку людину, вимагала навіть, щоб він був такий. І щоб підкреслити цю вимогу, зробила якийсь непомітний рух—і він знову відчув тугість її молодого тіла—її нагороду йому за виконання цієї вимоги.

Може в ній підвищена сексуальність? Може тому так реагує він на це, що забув уже смак жіночого тіла? Може вона все ж таки заманує його для того, щоб він... щоб усунути його... щоб Русевич... Але й ці розхристані питання вилетіли, не встигли оформитися.

Знову затуманилося в голові. Кров загуділа в ушах повільним дзвоном... Не зовсім здаючи собі справу в тому, що говорить, він сказав:

— А, знаєте, ви не злякали мене. В своєму житті я зробив одну надзвичайну, велику помилку. Зовсім недавно ще... Але як бачите, крила в мене не поламан.

— Значить, то була не помилка,— заперечила вона.

— Ну, як не помилка.

— А так... Вам просто не пощастило. Не змогли ви чогось домогтися в своїй інститутській лабораторії. І подались на завод: тут арена ширша... Де ж помилка?

Каргат хотів розповісти їй усе. Коли б вона не перебила, з усією одвертістю розказав би він їй про те, чого ніхто, крім професора Орла, не знав, чого він нікому не розповідав. Але її заперечення спрямували його думки в інший бік. Йому приємно стало, що вона знає про нього більше, ніж він міг гадати: отже цікавилась ним.

— Звідки ви, „профан“, знаєте такі подробиці,— спитав він. Адже те, що я робив—така темна галузь...

— Ну, про вас почали тут говорити ще до вашого приїзду. І говорили чимало. Між іншим,— засміялась вона,— тоді

я уявляла вас засушеним таким, з величезними окулярами, неохайно вдягненим — людиною, що вміє мислити й говорити лише хемічними формулами... На далі ви зовсім не такий. А після приїзду вашого ніхто трьох слів не скаже, не пригадавши вас. Я не люблю цих заводських розмов. Але тут тільки про завод й вміють говорити. Доводиться слухати... А потім вона опустила погляд, — ви такий несхожий на всіх заводських. І оточення на вас не впливає. Ви — це ви.

Вона думала про нього інакше, ніж думав про себе він сам. Але він не став заперечувати їй. Постарався відплатити їй за компліменти — не зовсім удало:

— Я ніяк не сподівався, що зустріну тут вас — жінку з таким гострим розумом і здатчу так широко дивитися на речі.

Відповіла вона на цей надуманий комплімент не словами: тихо стисла йому руку, немов сказав він щось чуле.

Слова в дальшій їхній розмові якось раптом утратили властиве їм значення. Коли б їх почув хтось сторонній, йому здалося б, що вони говорять одне одному абсолютні нісенітниці. Не слова потрібні їм були, — інтонації: вони звучали, мов музика. Ці інтонації та ще погляди, блиск очей, видний у п'ямі, стримані рухи, безліч інших дрібниць, заповнювали вщерть кожну мить перебування їхнього вкупі. Так, принаймні, відчував Каргат.

Поволі йшли вони до селища. Каргат гнав од себе думку про те, що на письменному столі чекає на нього робота, яку ще півгодини тому він уважав за найнегайнішу. А Ганна Іванівна поводитися так, наче до свого падіння вона поспішала не додому, а саме на побачення з Каргатом...

Перейшли станційні колії. Підвелись на невисокий горбок, що за ним лежало селище. І спинились. Якось мимоволі це сталося.

Ганна Іванівна підвела голову. Тихо вимовила, майже прошепотіла.

— Зорі які!... Весна...

— Весна, — зітхнув Каргат.

— Незабаром степ зазеленіє... Я так люблю нашу весну. І ви, напевне, її полюбите.

Чи то темна весняна ніч сп'янила її, чи то присутність Каргата, який тягнеться до зір і ще не помилився, чи щось інше, — вона забула, що стоїть на горбку, що силуети їхні навіть ніч не може приховати, бо ззаду вогні заводу — з селища можуть побачити їх. Підведена голова її спинилась у нього на плечі, очі напівзаплющились, уся вона стала безсила.

Не міг Каргат не схилитися до її напіврозтулених губів. Вона потяглась йому назустріч...

— Це ви, Миколо Дмитровичу?

Каргат випростався, так і не встигши доторкнутися до її губів. Ганна Іванівна не відскочила від нього, — здригнувшись від несподіванки, притислася ще тісніше — він повинен від усього її захистити.

Внизу стоять дві постаті. Одну з них Каргат упізнав: Слинько. Це його голос так недоречно й гучно порушив п'яну нічну тишу.

— Я — відказав Каргат коротко, боячись, що голос йому вірветься.

Слинько підійшов ближче.

— Я до вас, Миколо Дмитровичу. Я й Васюта... Поговорити з вами про вашу пропозицію мені... Були вже на вашій квартирі.

— Отже, ви згодні? — спитав Каргат, усе ще погано володіючи своїм голосом.

— Згоден, то згоден, тільки поговорити, мені здається, треба. І з приводу цього і взагалі...

Ганна Іванівна не випускала руки Каргата.

— От що, Іване Степановичу, — по паузі мовив він. — Я був би вам дуже вдячний, коли б ви почекали до завтра. Завтра ми поговоримо, коли ви захочете й де захочете.

Слинько помовчав, оглядаючи його й жіночу постать, що нерухомо стояла так близько поруч нього. Питьма приховала його посмішку.

— Гаразд, — згодився він, — нічого екстреного в цій розмові, звичайно, нема... На добраніч!

— Бувайте здорові.

Ганна Іванівна тільки цього й чекала: зараз же поспішно пішла з горбка, ведучи з собою Каргата.

... Каргат не помітив, як Слинько повернувся до Васюти, як вони постояли з хвилину, дивлячись їм услід, не почув, як Васюта спитав;

— З ким то він?

— За темрявою як слід не роздивився, — весело відповів Слинько. — Але здалося мені, що то жінка Русевича. Її постать. І стояли вони так, — видно, не вперше прогулювалися під вечірніми зорями... Ну-ну, Микола Дмитрович, — засміявся він, — на всіх фронтах Русевича б'є.

— Ну-ну, — повторив Васюта, але зовсім в іншому тоні. — Занадто він уже моторний... І говорити з ним мені зовсім розхотілось.

— Це ще що? — здивувався Слинько — Адже амури зовсім не перешкоджають йому бути...

— Навпаки — допомагають. — У голосі Васютиному з'явився сарказм. — Тепер і без розмов з ним я розумію, що керує ним, чого він так не хоче прислухатися до того, що говорить йому головний інженер. От чому йому так хочеться довести, що Русевич — відсталий інженер.

Майже обурено Слинько вигукнув:

— Що ти там торочиш! Як можеш ти...

Васюта розчаровано махнув рукою:

— Всі вони одним миром мазані... Принципіальність, подумаеш...

Що він хотів цим сказати, Слинько не знав. Васюта більше нічого не сказав...

... Зустріч із Слиньком і Васютою порушила настрої Каргатові і Ганні Іванівні. З ними ввірвалося в світ, який здавалось, належав тільки їм двом, звичайне, буденне. Наче між віршами піднесеної, пристрасної поезії якийсь твердий бухгалтер вписав кілька сухих рядків з своїми розрахунками.

Каргат знову відчув себе самим собою: перестала кров шуміти в ушах. Навіть пожалкував трохи, що не затримав Слинька, не віддав йому ключ од своєї кімнати, попроставши його там почекати.

Більше ніде не затримуючись, вони мовчки й швидко підійшли до оточеного невисоким парканом будинка, де жили Русевичі. Ненадовго спинились. Зараз же над парканом з'явилось дві вухаті собачі голови, вітаючи свою господиню радісним гавканням. Ганна Іванівна звільнила свою руку спід його, заспокоїла собак, погладивши їх по голові. Потім простягла руку йому для прощання. Зробила це мовчки — чекала, що він скаже.

Йому нічого не хотілось говорити. Але розумів: після всього, що сталося, піти, ні слова не сказавши — це її образило б. Спробігся галантно вимовити.

— Так хочеться надятися, що ми з вами побачимось, ще раз побачимось.

— О, це тільки від всь залежить, — прошепотіла вона, по жіночому ніжно стиснувши йому руку — роблячи цим слова свої переповненими того значення, що хвилює.

І не відразу відняла вона свою руку. Хотіла, щоб назавжди залишилась йому в пам'яті лагідна покірність її долоні й тремтливих пальців.

Потім раптом повернулась, мить простояла нерухомо, немов не знала, чи йти, чи ще побути з ним. Зрештою виврвала таки свою руку й похапцем подалася до входу в будинок — так хутко, наче Каргат погнався за нею. Можливо, він і зробив би це — наздогнав би її, схопив. повернув лицем до себе, притиснув би її до своїх грудей, — якби не собаки: вони стояли, спершись передніми лапами на паркан, недовірко стежили за ним. Не оглядаючись, Ганна Іванівна добігла до дверей і зникла за ними.

Відійшовши на кілька кроків, Каргат зсунув кепку на потилицю й потер рукою очі й чоло. Сп'яніння хутко й зовсім облишило його. Він навіть засміявся. Ну й вечір, ну й пригода! Протягом якоїсь півгодини він наговорив і натворив

стільки дурочів, скільки не встиг зробити за весь минулий рік... Але залишилось після цієї пригоди щось подібне до печії. І гіркота, — коли б там, на горбку була з ним не Ганна Іванівна, а Лара, коли б це Лара так стиснула йому на прощання руку, найщасливішою людиною на світі був би він тепер.

... І не помітив він ще одного. Коли прощався він з дружиною Русевича, умовляючись про майбутні побачення, повз них проходив Частій, — повертався до себе, після того, як провів додому Саню й Лару. Він почув Каргатові слова, впізнав його голос і спинився... А коли вони розійшлись, він не подумав того, що подумав Васюта, але замислено покусав собі палець і тихо свиснув...

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТИЙ

Каринський вибрався до Харкова за два дні після розмови з Васютою.

Голова правління хемоб'єднання, до якого він пішов найперше, вислухав його з підвищеною цікавістю. Завод збирається протягом найближчих років, а то й до кінця п'ятирічки обходитися без капіталовкладень, відмовляється від реконструкції, зобов'язуючись не відставати від темпів п'ятирічки, лише раціоналізувавши свою техніку, — таке далеко не щодня чуєш. Щоправда, це ще не факт — Каринський говорив про це, як про щось дуже бажане, але — чи ймовірно?.. Все ж таки подумати над цим слід. Але коли Каринський, розказавши все, спитав, як він, директор заводу, має поводитися, голова замислено відказав:

— Трудно мені сказати вам щось певне... Так одразу...

— Я зовсім не хочу, щоб ви говорили мені не подумавши, — перебив його Каринський. — Я хотів би вже завтра поїхати назад. Але я згодний залишитися й до післязавтра.

— Не думаю, щоб вам треба було залишатися так довго: навряд чи зможемо ми щось зробити для вас, — подумавши, відповів голова. — До того ж ви зробили в своєму оповіданні наголос не на технічному боці: найбільше тривожать вас взаємини між головінжем і завлабораторіями... Якщо це так, то можете надалі виходити з того, що уряд затвердив постанову об'єднання про реконструкцію вашого заводу. Цей факт, на мою думку, цілком визначає лінію нашої особистої поведінки на майбутнє.

Каринський розчаровано похнюпився. Зовсім не для того він приїхав сюди, щоб почути отаке... І не помітив, що голова пильно придивляється до нього і нетерпляче чекає на його відповідь.

— Очевидно, ви не зовсім правильно зрозуміли мене, — по паузі промовив він. — Я хочу, щоб Каргат, завлабораторій,

був правий. І разом з тим я побоююсь, що він помиляється, бо головний інженер не підтримує його... Ви ж пропонуєте мені бюрократичний вихід.

Голова задоволено кивнув сам собі й ледве помітно по-сміхнувся. Але вголос промовив досить холодно:

— Ну що ж, — давайте поговоримо про технічний бік справи. Але все, що буде тут сказано мною й завідувачем технічного відділу, якого ми зараз покличемо сюди, ви приймайте, як наші особисті приватні думки... хоч я й зовсім не від того, щоб переглянути справу про реконструкцію вашого заводу. Вам доведеться ще раз повторити своє оповідання. Тільки, будь ласка, докладніше зупиняйтесь на техніці.

Він викликав дзвінком кур'єрку й доручив їй запросити сюди головного інженера об'єднання. А коли вона вийшла, спитав:

— Каргат... це той самий, що торік?..

— Той самий, — potwierдив Каринський.

— З вашого оповідання можна зробити висновок, що він став мислити реальніше, ніж у минулому. Це приємно. В усякому разі те, що він пропонує тепер, не має вигляду безпідставного прожектерства... Це — не піридинові основи.

Хотілося Каринському сказати, що в піридинах якраз він ані скільки не сумнівається й за місяць-півтора прийде сюди з Каргатом домагатися затвердження його піридинового проекту, але промовчав.

Головний інженер об'єднання, прийшовши сюди, не дослухав повторного оповідання Каринського, а несподівано засміявся:

— Знаю, знаю, як же...

— Що знаєте? — здивувався Каринський.

— Та те, що робиться у вас... Кілька днів тому, ми дістали від шановного Валентина Модестовича доповідну записку з докладним описом подій. Опис, треба сказати, небезсторонній. — Головний інженер повернувся на мить до свого начальника. — Я не доповідав вам про це, — гадав зібрати додаткову інформацію й порадитися з професором Орлом... На його, Валентина Модестовича, думку, Каргат — не завлабораторій, не інженер, а *enfant terrible*.

— А хто? — не зрозумів Каринський.

— Ну — людина, що не визнає авторитетів, — вільно переклав головінж, — зважає лише на свій досвід і хоче все на свій взірєць зробити... Але, знаєте, — навіть з записки Русевича, якщо не брати на віру його епітетів на Каргатів адрес, — „цей самовпевнений молодик“, „учений, що торік оскандалився“ тощо — так навіть з його записки можна зробити висновок, що Каргат має поважні підстави бути саме таким.

— Він помовчав, усмішливо вдивляючись у Каринського. — Дозвольте мені сказати цілком одверто, але й цілком неофі-

ційно. Між нами. Я не наполягаю на своїй думці. Цілком охоче припускаю, що помиляюсь. Але коли читав я цю записку, мені весь час здавалося, що її писав інженер, якого ні відбудовчий період, ні п'ятирічка нічого нового не навчили, якому нічим сплачувати раніш виданих векселів. З кожного слова визирає його розгубленість. Він посилається на те, що, мовляв, є певні постанови, об'єднання накреслило певну лінію. А Каргат усе плутає, порушує. Нічого іншого він йому протиставити не може. Він навіть не пробує довести, що саме постановою про реконструкцію, скажімо, краща за Каргатову раціоналізацію. Русевич боїться нового... Реконструкція — це, звичайно, так само нове, але він буде лише стежити за тим, як перебудовують завод, чи все відповідає затвердженим нами рисункам і планам. А підтримати Каргата страшно й ризиковано.

Це була одверта й активна підтримка Каргата, але така несподівана, і в такому жалюгідному світлі вимальовувався Русевич, що Каринський розгублено поглядав на своїх співбесідників і мовчав. Голова з цікавістю слухав свого головінжа, й інколи кивав — згоджувався з ним.

— Ну, і як би ви... — нарешті спитав Каринський.

— На вашому місці я дав би Каргатові *carte blanche*...

— Що дали б? — знову перепитав Каринський...

— *Carte blanche*, — повторив головінж. — Ну... дозволив би йому робити все, що вважає він за потрібне. Розв'язав би йому ініціативу. Звичайно, в тих межах, що нині припустимі. Конче треба дати йому можливість звести свої ідеї в гармонійну, так би мовити, систему. Аж тоді зможемо ми судити, помилється він, чи ні. Зараз ми цього зробити не можемо. Щодо мене особисто, то його ідеї справляють на мене вражіння передових: вони стоять на рівні сучасних вимог вуглехемії. А це похвально...

Прийнятно, звичайно, почути таку думку про Каргата. Якщо вірити цій людині, то він не помилився, дозволивши Каргатові заходитися коло питань виробництва й не перешкодивши йому після протесту Русевича.

Здається, такої ж думки тримається й голова, — він не без задоволення слухає головінжа.

Але не сподобався Каринському тон головного інженера. Чомусь здавалось йому, що за французькими слівцями, за фразою про „нині припустимі межі“ для творчої ініціативи, за незрозумілою іронією, що з нею він говорив про все, за всім цим приховано якийсь інший зміст. Який саме — цього Каринський пімати не міг. Але це примушувало його нахвильовати вуха... Зовні ж головний інженер являв собою літню людину з хвилястим сивим волоссям, з розумними проникливими очима й добродушною усмішкою. Та й усмішка його не здавалася Каринському симпатичною.

До того ж неприємно вразило його те, що взяв він тут про Русевича. Русевич, слова нікому не сказавши, через його, Каринського голову звернувся до хемоб'єднання з цілою доповідною запискою. Справді, було в цьому вчинку щось боягуза гідне. Він ніяк не сподівався, що Русевич, ухилившись од прямих, високопринципових, звичайно, виступів проти Каргата, ухилившись од прямого захисту своїх ідей, вдасться до такого обхідного шляху — таємного писання до техвідділу хемоб'єднання... Вони поговорили ще кільканадцять хвилин, зупиняючись на незначних суто технічних подробицях. Потім, закінчуючи цю неофіційну нараду, голова сказав:

— Отже, ще раз скажу вам, товаришу Каринський, я не від того, щоб переглянути питання про реконструкцію. Те, що пропонує Каргат, звільнить нам чималі кошти... І от що ми зробимо. Коли закінчить він свою попередню роботу, коли остаточно сформулює свої пропозиції, і ви їх обговорите на технаradі, а потім і заводська громадськість на виробничій нараді ухвалить їх, ми викличемо сюди вас трьох — вас особисто, головінжа вашого і самого Каргата. Запросимо експертів і поставимо ваші доповіді на правлінні... І тоді ясно буде... А сьогодні зробить ще те, чого не зробив ще Петро Андрієвич. — Він показав очима на головінжа. — Порадьтеся з професором Орлом. Тим більше, що, скільки я пригадую, Каргат спід його крила вилетів. Адрес професора знаєте в техвідділі.

...Професора Олександра Івановича Орла Каринський застав удома пізно ввечері, аж утретє зайшовши до нього. Він бачив його вперше. Тому трохи здивувався, розглядівши людину з таким поважним і величним прізвиськом, з славою вченого, яка давно вже переступила кордони Радянського союзу. Перед ним стояв невисокий, худорлявий дідок у довгополому, трохи мішкуватому піджаку, з не зовсім охайно зав'язаним бантом під підстриженою сивою бородою і з надзвичайно симпатичним лицем. Він мало не щохвилини мерзлякувато потирав руки й часто прочищав горло, тихо угукаючи й покахикаючи. На вигляд йому можна було дати за шістдесят, але рухався він бистро й моторно...

Дізнавшись, що перед ним стоїть директор того заводу, де тепер працює його Коля, він запосміхався, заклопотався, кинувся допомагати Каринському скинути пальто, від чого той тільки зніяковів. Потому потяг його до їдальні, посадив за стіл проти себе і, хоч як Каринський відмовлявся, примусив його повечеряти з собою. В останньому йому допомагала його дружина, Галина Миколаївна.

Про те, що їх усіх цікавило, він заговорив теж після вечері (досі він розпитував лише про природу навкруги заводу та його околиці), коли Галина Миколаївна поставила перед ними по склянці міцного чаю.

— Ну як там Коля? — Ім'я це професор вимовляв так, наче йшлося про його рідного сина. — Здоровий? Про те, як і що він там робить — я не питаю. Знаю, що поскаржитися на нього й найвередливіший директор не зміг би. Він здатний інколи урвати людині терпець, наговорити брутальностей, але не в роботі... Здоров'я його як?

— Здоровий наче б то, — відповів Каринський, почувавши себе тут ще не зовсім упевнено. — Цілком здоровий.

— Так, на його здоров'я можна позаздрити, — задоволено покивав професор. — Такий, як він, не підведе, — не пошлеться на хворобу... А вдягається як. Жінок і дівчат заводських ще не приворожив до себе?

— Про жінок не знаю — засміявся Каринський. Не думаю все ж таки, щоб йому вистачало часу й на них... А вдягається він... перші дні всі на заводі зупинялись, щоб подивитися на Миколу Дмитровича. Тепер звикли.

— А як він з білизною влаштувався? — турботно спитала Галина Миколаївна. — Не знаєте, хто там йому пере? Мило є по ваших розподільниках? І хто кімнату йому прибирає?

Каринський дещо розгубився: він не чекав, що тут його й про це питають.

Професор весело зареготав і пояснив своїй дружині, вичерпаючи Каринського:

— Сергій Павлович — директор заводу. — Навряд, чи входить до його компетенції стежити за тим, хто доглядає білизни його підлеглих... Якось Коля влаштувався напевне. Не знаєш хіба ти, що не з тих він, хто ходить у брудному.

Заспокоєна останніми словами чоловіка, Галина Миколаївна кивнула й більше в розмову не втручалася.

— Одне слово, Коля себе ні в чому не зрадив, — знову звернувся до Каринського професор. — І в одягу не зрадив. Приємно чути. — І, помітивши здивований погляд у свого слухача, пояснив: — Річ у тім, що для нього одяг — не краса. Коли хочете, це зовнішній вияв його внутрішньої дисциплінованості. На його думку, людина, що не вміє стежити за охайністю свого одягу, аж ніяк не охайна й не дисциплінована в своєму мисленні. Така людина, він переконаний, не здатна до відповідальної роботи. Старовинні поети, наприклад, не могли похвалитися ні дисциплінованим мисленням, ні, значить, охайним одягом: їх пізнавали по розпатланих шевелюрах і розхристаному одягові. Теперішні поети — це він, Коля, так говорить, мають дисциплінований стрій думок, але ще не зовсім, бо й досі кокетують, так званою, поетичною недбалістю в одягу... Червоноармійця привчають до дисципліни тим, що зобов'язують його насамперед пильно стежити за своєю зовнішністю і карають його, коли він з'являється на заняття чи в прилюдне місце непідперезаний, не в вичищеному одягу. Вулична демонстрація так само — вона дисциплінована, і це

виявлено зовні: люди вишикувані, ідуть правильними шеретами, ступають у ногу. Нема цих зовнішніх ознак — це натовп, юрба, а не демонстрація... Одне слово, тут, як бачите, ціла філософська концепція, — усмішливо закінчив він. — І, на мою думку, вона цілком личить Колі. Це людина вольового складу, з простолінійним математичним мисленням, яка не визнає невідповідності між внутрішнім і зовнішнім. Тому я радий, що він і на заводі гарно, охайно вдягається, стежить за собою... Щоправда, дбають за свій обсяг і пшюти, сноси, як їх тепер звуть, піжони, використовуючи нашу несвідому пошану до людей внутрішньо дисциплінованих.

Та чи можете ви сказати, що в Колиній зовнішності є хоч щось піжонське?

Ні, цього Каринський не міг сказати. Ніхто не вбачав у Каргаті піжона... А щодо його „філософії“, то тут можна сперечатися. Але безперечно, — в ній є здорове зерно... „Філософія“ ця зробила Каргата в його очах зрозумілішим і... симпатичнішим. Він недаремно прийшов до професора.

— А про роботу, ще раз говорю, — я не питаю, — мовив далі Олександр Іванович. — Я знаю, що саме він тепер робить і про що мріє.

— Він вам пише? — догадався Каринський.

— За цей час я дістав од нього чотири листи. І сам написав йому стільки ж.

Каринський одважився спитати:

— Чи не змогли б ви мені сказати, професоре, що саме ви йому писали.

— Що він робить правильно. Що інше я міг йому написати? Я сам на його місці робив би точнісінько те саме. Тільки я нервувавсь б, метушивсь б, розмахував би кулаками, ломивсь б у відчинені двері, а він веде свою лінію спокійно, завзято й упевнено. І доможеться свого... якщо, звичайно, ви не зв'яжете йому руки й ноги... От тільки чи не забагато турбот завдає він вам своєю нетерпимістю до того, що вважає за ересь.

Тепер було зручно спитати про те, заради чого він сюди прийшов. І Каринський мовив:

— Одверто сказати, турбот він завдає чимало. Та я не боюсь їх. Я знаю, що так просто нічого в руки не дається: доводиться не тільки турбуватися... Але я надто мало знаю Миколу Дмитровича. І був би дуже вдячний вам, професоре, коли б ви мені розказали, який з нього вчений, інженер... коли б, просто кажучи, ви допомогли б мені в'яснити ціну цих турбот... Для цього, власне, я й прийшов до вас.

Професор Орел замислено придивився до нього. По тому сказав:

— Так, ви повинні знати про нього більше. Я розумію вас: Коля не з тих людей, що охоче говорять про себе... Спробую

розповісти про нього все, що сам знаю... Боюсь, тільки, оповідання буде небезстороннє.

— Я зовсім не від того, щоб почути саме небезстороннє оповідання.

— І ще одно: я напишу Колі про нашу розмову.

— Не протестую. Я сам скажу йому, що їздив до вас.

Професор кивнув, задоволений з цієї відповіді.

— То слухайте...

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

Батько Каргатів — робітник Енського заводу оптичного складу — був одним із тих тихих ентузіастів свого виробництва, які, соромлячись такої своєї вдачі, весь свій розум і все своє вміння присвячують майже виключно йому. Свій вільний час він витрачав на відшукування рецептів деяких гатунків скла, широко вживаних в оптичних приладах, але яких у нас тоді не вміли виробляти. Шукав навромацьки, зовсім туманно уявляючи собі шляхи, що ними треба йти, щоб допомогтися свого. Але шукав уперто. Навіть під час громадянської війни, коли він три роки пробув за націлювача в артилерії, відганяючи від свого тепер заводу, виганяючи з своєї тепер країни ворогів усіх мастей від Каледіна до білополянців та Махна, він не розлучався з своїм охайним грубеньким зшитком, куди занотовував усі свої припущення щодо складу того скла, щоб потім, повернувшись після війни на завод, перевірити їх на досліді. Витративши даремно чимало часу на розв'язання цього завдання простим намацуванням, він, уже після повернення з армії, заходився коло неорганічної хемії й фізики, в них розшукуючи потрібних відомостей. Перемагати книжкову премудрість допомагав йому син, який, закінчивши фабзавуч на тому заводі, готувався тоді до вишу. Захоплений прикладом батька, син і собі захопився — почав не тільки порпатися по книжках для батька, а й практично допомагати йому в дослідях.

І, як це мало не завжди трапляється, син пішов значно далі батька. Батькові пощастило дечого досягти, але ці досягнення не захопили сина. Його приваблювало інше. Проблема оптичного скла здавалася йому надто вузькою й не такою важливою, коли він разом з батьком подолавши неорганіку, перейшов до хемії органічної й, самотужки переборюючи її труднощі, побачив, яка це хоч і складна, зате величезна наука: адже вона просякає геть чисто всі життєві й промислові процеси, просякає все, що відбувається й навколо й усередині нас. І це здивування перед органічною хемією визначило його життєвий шлях.

Року 1923 двадцятилітнім юнаком, комсомольцем, уступив він до хемічного факультету Харківського технологічного

інституту і вже на першому курсі почав дивувати викладачів та професорів, поперше, досить великими своїми знаннями з теоретичної хемії, а подруге своїм умінням мало не враз схоплювати й назавжди засвоювати те, на що самі вони колись витрачали стільки впертої праці, посидючості, терпіння. Труднощі для нього були немов дрібне груддя на дорозі, що об нього, навіть бажаючи, не можна спіткнутися. Бачивши, що через це він має досить вільного часу, вони запропонували йому екстреним порядком, поза всіма чергами ґрунтовно пройти лабораторні заняття й приділити якнайбільше уваги циклу математичних і суто інженерських дисциплін, без яких він ніколи не зможе бути в хемії творцем. Так Каргат і зробив..

Вільного часу ці посилені, прискорені заняття його майже не залишали. Та він не ухилявся ні від комсомольських, ні від громадських навантажень. І виконував їх, щоправда, не ідеально, але в достатній мірі сумлінно: ніхто не закидав йому халатності щодо цього. Все ж таки з комсомолу йому довелось піти. Секретар факультетського осередку вважав, що перший обов'язок кожного комсомольця є готування до боротьби з світовою буржуазією. Як він уявляв цю боротьбу конкретно, цього ніхто не знав: далі загальних декламаційних фраз на цю тему секретар не йшов. Чуючи отаку декламацію, Каргат завжди заперечував йому, німагався довести, що сумлінне, активне ставлення до інститутської науки так само входить до програми підготовки до цієї боротьби, — бо наука — чи не найгостріша зброя, що обов'язує кожного студента-комсомольця цією зброєю найдосконаліше оволодіти. Але секретар мав свою особисту думку щодо цього: він безапеляційно заявляв, що Каргат мислить не як комсомолец, а як „академік“, що людям, які науку підносять над усе, нема місця в організації комуністичної молоді. Каргат не звертав уваги на ці погрози, гадаючи, що з часом секретар зрозуміє: для нього, Каргата, наука — ніяк не самоціль, а потужний засіб і революційної боротьби, і соціалістичної перебудови радянської країни, а далі й цілого світу.. Секретар цього не зрозумів. Кінчилися такі суперечки між ним і Каргатом тим, що він руба поставив перед ним питання: „Комсомолец чи академік?“ Каргат роздратовано відповів, що вважає за краще бути академіком, з чіткою свідомістю своєї потрібності пролетаріатові й партії, ніж комсомольцем з туманною уявою про боротьбу з світовою буржуазією. Після цього йому не довелось довго чекати на оргвисновки...

За три роки свого перебування в інституті, відчувши себе досить підкованим потрібними знаннями, щоб спробувати свій хист у самостійній праці, він попросив Олександра Івановича Орла, професора з хемії вугілля, дати йому тему. Щоб як слід перевірити юнака, щоб переконатися, що він

має справу не з вундеркіндом, а справді з талановитою людиною, професор запропонував йому тему, яку звичайно дав би досвідченому аспірантові для, так званої, докторської дисертації і над якою той пропоровся б щонайменше рік. Каргат, обтяжений іншими заняттями, громадськими навантаженнями й виробничою практикою, виконав її за двадцять місяців. Але Олександрові Івановичу в голові зашуміло, коли Каргат приніс йому свій рукопис: юнак дійшов наслідків шляхом таким оригінальним, і, водночас, таким простим... На диспуті, влаштованому науково-дослідною кафедрою, Каргат нічого, крім похвал своєму методу не почув... Видрукowana ця робота була не тільки в записках кафедри, а й у поширеному німецькому журналі, куди він послав її з ате-стацією професора.

Каргат сказав нове слово в методології хемічних досліджень. Це привернуло до нього увагу наукових кіл і в Радянському союзі, і за кордоном. Відомий англійський хемік позитивно висловився про нього в своїй черговій книзі, присвятивши йому щось із десять рядків. А якась німецька анілофарбова фірма надіслала йому запрошення працювати в її лабораторіях; між іншим, лист цей приніс Каргатові кілька веселих хвилин... За заведеним у науковому світі звичаєм, хеміки вступили в особисті зв'язки з своїм новим колегою: Каргат почав діставати листи з лабораторій і інститутів Союзу і з багатьох західно-європейських країн. Хеміки, не зважаючи на його молодість, на те, що він був тільки студентом, відчували в ньому талановитого вченого, з неабияким майбутнім. В ни знайомили його із змістом своїх поточних праць, запрошували відвідати їхні лабораторії, викликаючи його на відповідну одвертість. Це допомогло йому орієнтуватись серед тих проблем, що над ними билася тепер наукова думка всесвіту, і допомогло так само визначити напрям своєї дальної роботи.

Фіміам цей не запаморочив йому голови. Надто добре знав він, що перша ластівка весни не робить: перша робота не дає йому ніякого права пишатися з свого хисту. Та й розумів, — фіміам, що лине до нього зза кордону, ця нібито дружня одвертість чужоземних учених має одну приховану мету: переконати його, що наука стоїть не тільки над націями, а й над класами, поза упертою боротьбою країн капіталістичних з молодого соціалістичною державою. Проте, ті зв'язки, що були йому цікаві, він охоче підтримував, але твердо відмежовував їх колом ідей суто-хемічних.

Фіміам цей не засліпив йому очей: він ясно бачив ту перспективу, що вимальовувалась перед кожним радянським хеміком. Радянській країні потрібна була розвинена хемічна промисловість, а не ширяння десь у високих хемічних емпіреях. І він, закінчивши інститут, залишившись за аспіранта

при кафедрі хемії вугілля, відразу ж з головою поринув у проблеми, що перед тією промисловістю стояли.

Перша його робота, що тему для неї він вибрав уже сам і при розробці її допомоги ні в кого не прохав, була присвячена відшуканню тих способів технічного обробітку кам'яновугільних олій, що являють собою таємницю окремих німецьких заводів. І незабаром надібав на одну з таких таємниць: засіб добувати з олій піридинові основи-речовину, якої вживають деякі галузі тієї ж таки хемпромовості, яка, наприклад, дає можливість надзвичайно дешево й міцно денатурувати технічний спирт, але якої у нас, в радянському союзі, зовсім не вміють дешево виробляти, такщо краще довозити її зза кордону... Це відкриття знову викликало жвавий обмін думок серед радянських учених і господарників, проникло навіть у широку пресу. Але промисловість не використала його з причин бюрократичних і, якщо так можна сказати, консервативних: ніхто не відважився перевірити Каргатові висновки в заводському масштабі.

Багато Каргатові гірких хвилин довелось через те пережити. Все ж таки ця неприємність не роззбріла його, не відбила охоти працювати над тим же далі.

Друга його робота була логічним продовженням першої. Під час досліджень над піридинами він наштотхнувся на кілька дещо чудних моментів, які вимагали додаткового дослідження, але які він дотепер свідомо обминав, щоб не розкидатися. У звіті про свою першу роботу, цікаву для вчених не так наслідками, як знов таки своєю методикою, а через те надруковану й у Німеччині, він нічого не написав про це, щоб ніхто не перехопив у нього честі важливого нового відкриття. Він заходився коло цього сам.

Робота ця вимагала від нього надзвичайної пильності в дослідах, найнапруженішої уваги до кожної дрібниці, а головню—часу. Понад рік усі свої дні й ночі проводив він у лабораторії, ставлячи, перевіряючи, знов і знов повторюючи свої досліди. А скільки часу довелося витратити на студіювання численних книжок і журналів, уперто шукаючи там указівок чи, щоб не повторювати чогось, кимсь уже зробленого, аналогічних випадків. Понад рік для нього нічого не існувало, крім цієї роботи.

На початку цього, 1930 року він нарешті закінчив її. Йому пощастило виявити присутність у кам'яновугільній олії низки ароматичних речовин, що їх досі добували лише з ефірних олій рослин. Він навіть добув незначну кількість декількох з них у чистому вигляді. Крім того, знайшов новий спосіб розкладати піридинові основи на ряд чистих піридинів, що давало можливість здешевити виробництво деяких ліків. За найбільшу ж свою заслугу він уважав те, що його робота значно вдосконалила й спростила спосіб добування піриди-

нових основ: тонна цієї дорогої речовини, коли б вона була спродукована цим способом на заводі, коштувала б набагато дешевше проти того, що коштує вона тепер на світовому ринку.

Завершивши свою роботу, Каргат відчував себе немов п'яним од шаленої буйної радості. Він загодя смакував те вражіння, що його справить на хеміків опублікування його відкриття. А якщо судити по тому, як поставився до них Олександр Іванович Орел, слава Каргата, як ученого, повинна була враз зміцніти...

І тоді трапилось те, що вивело його за стіни інститутської лабораторії, якою він гадав був обмежити своє життя.

Того дня, сидючи в затишному кабінеті Олександра Івановича, він читав йому готову до друку статтю про свою роботу. Професор радів разом із своїм учнем. Схвильовано ходив по кімнаті й, у захопленні не знаючи меж, пророкував йому в найближчому майбутньому славу мало не Менделєєва. Каргат прислухався до його слів дещо іронічно, бо знав професорову слабкість до перебільшень, але слова ці все ж таки приємно лоскотали його. Професор говорив довго... Потім, порушивши цю кабінетну іділію, ввійшла Галина Миколаївна, принесла щойно одержану пошту й нагадала чоловікові, що йому треба поспішати до інституту. Умовившись зустрітися перед лабораторними заняттями, що їх проводив із студентами Каргат, попрощались. Каргат пішов додому, захопивши з собою два німецькі журнали з останньої пошти, щоб переглянути їх на дозвіллі.

Вдома, все ще перебуваючи під впливом професорових похвал, він почав неухважно перегортати сторінки одного з тих журналів, не читаючи його.

І раптом ніби щось хвисько вдарило його по очах: вони зупинились на формулі,—на одній з тих формул, що на їх виведення він витратив увесь останній рік.

Спершу він був не повірив своїм очам. Якийсь час дивився на журнал, не розуміючи, чи справді там його формулу надруковано, чи це йому просто мариться: весь час він про це думає — ну й от... А потім почав читати статтю. Вона замалим не слово в слово повторювала те, що він якусь годину тому читав Олександрові Івановичу.

Якийсь німецький учений, перевіривши уважно в своїй лабораторії попередню Каргатову роботу, наштовхнувся на ті самі моменти, що їх Каргат замовчав... і... щоправда, пахощі німець уважав за найголовніше своє досягнення, піридиновим основам приділяв лише другорядне місце, але яка була з цього втіха! Найболючіше ж — наприкінці своєї статті німець не втримався, щоб не вколоти його, Каргата: „Дивно,—писав він,—що такий талановитий дослідник, як молодий харківський дослідник М. Каргат, лишив поза увагою ці факти.

А на них, без сумніву, він натрапив під час своєї останньої роботи". І кінчав свою статтю: „Я вважаю за свій обов'язок відзначити що саме остання робота М. Каргата наштовхнула мене на ці дослідження“.

... На лабораторні заняття з студентами Каргат не пішов.

... Студент постукує — спершу тихо, далі гучніш. Ніхто не обізвався. Тоді він штовхнув двері — пересвідчиться, що вони замкнені, що в кімнаті, отже, нікого нема. Але вони легко розчинилися.

Каргат нерухомо лежав на ліжку, глибоко зарившись лицем у подушку. Здавалось, він міцно спить.

Між ним і студентами завжди були дружні, майже приятельські взаємини. Тому студент одважився навшипиньки увійти до кімнати й тихо гукнути:

— Миколо Дмитровичу!

Каргат підвів голову аж тоді, коли той гукнув до нього вдруге. В тому кутку, де стояло його ліжко, була тінь, і студент одразу не розглядив його лица. Посміхаючись, він мовив з дружньою докірливістю:

— Ну, хіба ж можна так міцно спати, Миколо Дмитровичу? Ви ж проспали наші заняття... Олександр Іванович уже ціпок свій потрошив, стукаючи ним щосили від обурення, і кулаки поодмахував, погрожуючи вам... Але ще не пізно: якщо ми зараз підемо, то... Мої товариші й професор згодні почекаати, поки я до вас збігаю.

— Чого вам треба? — глухо спитав Каргат, наче жодного слова не почув.

Він спустив ноги з ліжка й сів, нахилившись уперед, спершись кволими руками на коліна.

Тепер студент несподівано побачив, що очі Каргатові червоні, немов запалені, сам він блідий, а губи йому пересмикуються болізно. На подушці ж — саме на тому місці де лежала його голова, темніла велика пляма.

Зніяковілий студент відступив на крок і, стараючись не дивитися на нього, плутано пробурмотів:

— Я ж говорю вам... Але якщо ви хворі, я скажу... що ви не можете...

— Що? — так само глухо спитав Каргат.

— Пробачте, я... Олександр Іванович...

— Перекажіть вашому Олександрові Івановичу, щоб він забирався під три чорти! — раптом перебив його Каргат несамопитим криком. — І самі можете туди ж іти — з ним за компанію. Чого вам тут треба, я вас питаю?

Власне, це був не крик, а істеричний зойк, від якого студентові мороз пробіг по спині. Переляканий, він задки вийшов з кімнати і, забувши прихилити за собою двері, побіг сходами до виходу з будинку... За півгодини по тому до Каргата прийшов сам професор Орел.

Професорова вдача мала свої властивості. Завжди веселий і добродушний, він міг обурюватися до краю з першої-ліпшої дрібниці, яка раптом чомусь йому не подобалась. І не заспокоювався, аж поки в найгостріших виразах не висловлював свого обурення тому, хто спричинився до цього обурення, а коли то була нежива річ, він міг потрошити її своїм дубцем. А тому, почувши від студента, що Каргат удома валяється в ліжку, професор, не розпитуючи далі, зараз же побіг до нього, тремтячи від нетерплячки сказати йому все, що він після подібного випадку думає про нього, про його талант і навіть про його рідних і близьких. Олександр Іванович ніколи не міг похвалитися стриманістю на мову: навіть сиве волосся не відучило його від словечок, що їх у літературі ніколи не вживають.

Вдершись до кімнати, він не звертаючи уваги на те, що Каргат сидить за столом, безсило поклавши голову на руки, принизливо заверещав на весь голос:

— Це чорт зна що... Студенти ждуть, я жду, а він, чи бачите, сидить собі вдома — втішається з своїх досягнень, про світову славу мріє, з себе пишається, в стелю попльовує. Сам чорт йому не брат... Та шеляга щербатого не варті ваші досягнення, коли ви так цинічно — от-от, саме цинічно — ставитесь до людей, які від вас залежать... Ви — самовпевнений йолоп! От хто ви! Чуєте? Самовпевнений йолоп... З сьогоднішнього дня я не можу інакше про вас думати.

Він єдиним духом випалив це і з усього розмаху стукнув ціпком по підлозі. Ціпок жалібно задеренчав, бо — студент говорив правду — був розколотий.

Каргат поволі повернув голову. І професор ще більше розпалився, побачивши, з якою байдужістю молодик слухає його, наче б то й дошкульні, лайки.

— Такі певні себе, що навіть слухати мене не хоче, — ще голосніше закричав він. — Я псував собі серце, підіймаючись до нього на п'ятий поверх, псую собі зараз горлянку й нерви, і тільки для того, щоб мені показали нерухому пику англійського аристократа... Я вас, вас, а не стінку питаю: чому ви сьогодні не побажали прийти на заняття? Питаю й вимагаю відповіді.

Каргат глянув на професора й махнув рукою. Стільки в цьому русі було безнадійного відчаю, стільки німої муки дивилося з очей, що Олександр Іванович, який набрав був уже повні груди повітря, щоб перейти на зовсім гострі вирази, заблимав стривожено очима і зовсім тихо спитав:

— Що трапилось, Колю?

Каргат розтулив був рота, щоб вимовити щось, але лице йому болісно перекинулось, і по щоках покотилося дві сльози.

Першої хвилини професор був зовсім розгубився. В голові йому все ще шалено крутився збуджений рій прокльонів.

Але людина, яку той рій мав обсісти, і без того була чимсь розчавлена. Крім того — це так важко: несподівано побачити, як плаче широкоплечий, сильний чоловік... Олександр Іванович безтямно покуйовджив собі бороду, а потім кинув свого ціпка в куток, і вмить скинув пальто: відчув, — його учень в такому зараз стані, коли його ніяк не слід залишати на самоті, бо він казнащо може собі заподіяти. Підійшов до нього, поклав йому руки на плечі й притис до себе.

— Та що з вами, друже мій любий? — знову спитав він.

Каргат, що сили спираючись обома руками на стіл, звівся.

Напружено пересуваючи ноги, немов до них були прикуті гирі, підійшов до ліжка й дістав спід нього закинута туди зловісне число журналу. Простяг його професорові й прошепотів, ледве стримуючи нові сльози.

— Прочитайте...

Уже при першому погляді на зім'ятий журнал Олександр Іванович зрозумів, що саме так вплинуло на молодика. Але, не знаючи ще, як поводитися з ним, чим заспокоїти, присів, і, осідлавши середину носа пенсне, улав, що заглибився в читання. Іноді ж непомітно поглядав поверх пенсне на Каргата, що так і лишився стояти серед кімнати, втупивши свій невидючий погляд у полиці з книжками й нібито зовсім забувши про його, Олександра Івановича, присутність.

Читав професор довго... Якщо говорити одверто, то, не зважаючи на свою звісність у наукових колах закордону, на свої досить численні виступи на міжнародних хемічних конгресах, він зовсім погано знав німецьку мову. Статті для чужоземних журналів перекладали йому асистенти. Вони ж перекладали йому й доповіді, які він потім читав на конгресах. При чому він ніколи не читав по писаному, а вивчав переклад доповіді на пам'ять і оздоблював його інтонаціями. Через це з ним часто траплялись неприємні для нього, але смішні для інших історії, що їх потім охоче розповідали, як анекдоти...

Прочитавши, Олександр Іванович відсунув од себе число журналу й кілька часу сидів, глибоко й прикро замислившись.

За ним лежав довгий, тридцятип'ятилітній шлях наукової праці, і на цьому шляху таких випадків, який трапився тепер із Каргатом, йому довелося пережити не один і не два. Кінець кінцем він звик до них. Але першого випадку й досі не міг пригадати без того, щоб не забринів у грудях давній, тепер уже притуплений біль: як важко тоді було стримати руку — вона сама тяглася до маленького штангласу з ціаністим калієм...

Така вже, очевидно, доля в них, наукових робітників без упину працювати, віддавати своїм шуканням краще з свого розуму, приділяти їм значно більше, ніж найулюбленішій живій істоті, і, працюючи, боятися, що мети швидше дійде хтось інший. Боляче не через те, що когось дістанеться слава відкриття, а тому, що даремно витрачено силу часу, який

можна було б, ну, хоч би просто самому собі віддати. Багато жонаків, зазнавши такої поразки, починали заливати свій біль горілкою й через те виходили з дослідницької роботи. Є й такі, що кулею чи отрутою самі собі поставили крапку.. На висоті лишалися ті, хто, маючи якусь нову ідею, брав на ній реванш...

Так, тільки можливість негайного реваншу може допомогти Каргатові... А втім, який тут може бути реванш... Якби в нього була якась ідея, він, Олександр Іванович, знав би про це і нагадав би йому зараз про неї, постарався б захопити його. Навіть, коли б сам професор мав таку ідею, хоч яка б цінна вона йому була, він залюбки віддав би її Каргатові. Та ідеї такої не було...

Але, подумавши ще з хвилину, Олександр Іванович радісно засміявся: йому в голову впала чудова думка. Проте, він зараз же обірвав цей недоречний тепер сміх і перелякано глянув на молодика. Та той нічого не почув: нерухомо стояв серед кімнати.

Звівшись, професор ступнув до нього й витяг коробку з цигарками. З удаваною грубістю, щоб хоч трохи розворушити його, ткнув ці цигарки йому, майже крикнувши:

— А ну, запалить:

Каргат не палив. Але цигарку взяв і машинально сунув її в рот.

— Чудово,—тоном лікаря констатував професор.— А от вам і вогонь,—припалюйте... До себе, до себе повітря тягніть. Так його... Тепер кілька разів глибше затягніться. Так його... Що, противно? Це нічого. Ще разочок... І сідайте, поговоримо. Тільки умова: слухати мене уважно й відповідати на всі мої запитання. На одну хвилину ви можете примусити себе ставитися до свого професора коректно. А коли закінчимо розмову, можете робити все, що вам забажається: топитися, вішатися, стрілятися, труїтися, пити гірку, розбивати собі об мур голову—одне слово, вибрати собі найприємніший спосіб самогубства... Сідайте. Затягніться ще раз. І слухайте.

Посадивши Каргата, сам він сів проти нього, а руку поклав йому на коліно, щоб, шарпаючи, притягати його увагу до себе.

— Неприємність, не сперечаюсь, дуже велика,—з досить природною безтурботністю почав він.— Але так реагувати на неї—це вже просто смішно. Ви от, я певний, гадаєте,—таке нещастя обвалилося тільки на вас, і ні для чого вам тепер далі жити.

Каргат глянув на нього, і йому затремтіли вії.

— Адже гадаєте?—настирливо спитав Олександр Іванович, навмисно загострюючи йому біль, щоб згодом було легше вирвати його.

— Гадаю,—по короткій мовчанці безпорадно відповів Каргат, кидаючи на підлогу недокурену цигарку, і гірко додав:— Ви знущаетесь з мене.

— Та нічого подібного. Не знущаюсь, а говорю: такі думки — дурниці. Дур-ни-ці! Подивіться на мене уважніше: перед вами сидить людина, що її кілька разів випереджали. І як... І все ж таки я, як бачите, не втратив смаку ні до праці, ні до життя. Живу, працюю, і ніхто не посміє сказати, що професор Орел для науки нічого не зробив... Усі ми, любий мій Колю, через це проходимо. Отже впадати в одчай немає чого... Тим більше, ви маєте можливість порахуватися з цим спритним німцем. Є чудовий вихід.

Каргат подивився на професора так, ніби той плів нісенітницю. З болісною іронією посміхнувся й мовив:

— Про який тут вихід можна говорити... От уже кілька годин я шукаю його і... Тільки такий... — Він помовчав, підшукуючи не дуже гостре слово. — Тільки такий оптиміст, як ви, можете говорити про вихід.

Професор з приємністю відзначив, що Каргат — замислюється над своїми словами. І піднесено сказав:

— А я от допоможу вам ураз знайти його. І незабаром з вас так само вийде непоправимий оптиміст. — Він схопився з стільця й метушливо пробігся по кімнаті. — Ви матимете реванш. Ви порахуетесь з цим німцем. Ви тільки послухайте... Кілька днів тому завідувач техвідділу Вуглехімічного об'єднання спитав мене, чи не знаю я, між іншим, такого інженера, який згодився б прийняти на себе завідування лабораторіями на одному з їхніх заводів. У них є кілька кандидатів, але вони не задовольняють його. Я обіцяв їм пошукати... Що якби ви поїхали, Колю? Ви розумієте, що я цим хочу сказати... Мені зовсім не хочеться відпускати вас од себе, але — так краще, я бачу. Ви будете на заводі, де знефенолена й знеафта-лінена олія, що з неї ви зуміли добути піридинові основи, є відхід виробництва. Поки німецька капіталістична промисловість використовує вихоплене у вас досягнення, ви зробите все. Можете навіть не поспішати: світова економічна криза, що розпочалась восени, не скоро закінчиться. На заході рознач — не до піридинів їм тепер... Та й ваш суперник наголос робить не на піридинах, а на пахощах, потрібних лише на дамську парфумерію... На заводі є можливість організувати масове виробництво ваших піридинових основ. Я вже не говорю про той інженерський досвід, що ви його там дістанете й що є такий потрібний кожному з нас... І разом з тим ви зможете далі провадити свої наукові дослідження, бо магімете в своєму розпорядженні гарно устатковану дослідну лабораторію з цілим штатом помічників... Цілковита самостійність у роботі... Ну, що скажете ви на це? Невже така перспектива вас не за-хоплює?

Він зупинився коло Каргата й плеснув його по спині. А коли той глянув на нього, помітив: молодик зараз заперечить проти його пропозиції, але не знає ще, як мотивувати своє

заперечення. Отже, професорові слова якось вплинули на нього, він думає про них. І Олександр Іванович уже одверто засміявся...

... Олександр Іванович просидів у Каргата до пізнього вечора. Говорив, доводив, переконував, викликав його на заперечення, малював перед ним перебільшено привабливі картини. І, кінець кінцем, домігся таки того, що вже наступного ранку Каргат пішов до хемоб'єднання з його рекомендаційною запискою...

Не можна сказати, щоб перспектива такого реваншу — не наукового, а промислового, — цілком захспила Каргата. Він розумів, що старий професор навмисне, для його порятунку, постарався заплутати справу: звалив до однієї купи функції інженера й ученого. Каргат же, не зважаючи на диплом, за інженера себе не вважав. Зважитися на цей крок спонукала його думка, головним чином, про можливість там, на самому виробництві, натрапити на якусь нову цікаву проблему, що її швидше може помітити саме вчений, а не інженер. І тут він міг майже не боятися суперництва, — адже вчені, бодай у Німеччині, заводи відвідують рідко: вважають, що проблеми виникають не там, а виключно по їхніх лабораторіях...

Наприкінці березня він був уже на заводі. І там, цілком несподівано і для професора і для самого себе, захопився тим, чим ніколи не збирався не то що захоплюватися, а й просто цікавитися.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ДРУГИЙ

Виробнича нарада відбулася чотирнадцятого квітня на двадцять другий день роботи Каргата на заводі й за три дні після повернення Каринського з Харкова.

Для Каргата останні кілька днів перед нарадою перевищили своїм напруженням усе, що довелося йому дотепер переживати. Свою доповідь про стан заводу він хотів зробити такою доказною, щоб вона не викликала жодного запитання, жодного заперечення, щоб навіть сам Русевич зрозумів усю безглуздість своїх намагань запламувати його роботу. А якщо хто й виступить з запитаннями й запереченнями, треба навести такі факти, щоб тому, хто питає, чи сумнівається, аніяких сумнівів не залишилося. А для цього конче треба якпильніше перевірити увесь добутий матеріал, ще раз придивитися до кожної дрібниці на заводі, обдумати її, переговорити з усіма, хто допомагав йому, хто вже виконує чи збирається виконувати його поради. Треба так само й новий матеріал зібрати — там, де вже почало виробництво перешиковуватися на новий лад, а надто в дистиляції. Крім того, кілька разів на день заходив до нього Каринський — то сам, то з Васютою: Каргат докладно розтлумачував їм протоколи аналізів кон-

трольної лабораторії, водив їх по цехах, показуючи недовладності чи досягнення.

Це захопило його так, що не зміг він виконати обіцянки, даної Слинькові — поговорити з ним. І не помітив ще одного: Каринський, як і раніш, слухав його з цікавістю, але тепер своїх думок не висловлював; і жодна розмова з ним не набирала неофіційного характеру, як це бувало раніше; навіть про свій візит до професора Орла він сказав мимохідь. Каргат не з тих був, хто розпитує: промовчав, хоч і хотілося йому знати про це... Щождо Васюти, який раніш виявляв себе, як його запеклий спільник, то він тепер, зустрічаючися з ним, ставав похмурий; слухав, але сам майже нічого не говорив... На те ж, що робить Русевич, Каргат просто не звертав уваги...

Піридиновий проект довелося відкласти. Але Каргат не шкодував. Те, що робив він тепер, мало для нього самого, чи не більше значення, ніж піридини: адже без цього він не зможе добути піридинів високої якості. Ставлення до його шукань більшості робітників і інженерів давало йому певність, — завод, справді, незабаром поздоровішає. Приємно було думати, що саме він спричинився до цього... Отже, з нього вийшов би й непоганий інженер, коли б він тільки захотів розвинути свої інженерські здатності. В цій думці так само було чимало приємного...

Що Каринський і Васюга могли змінити свої думки про нього, чи принаймні, якимось незрозуміло можуть змінити на нараді лінію своєї поведінки, Каргат дізнався перед самою нарадою. Коли він підходив до заводської ідальні, де мала відбутися та нарада, його наздогнав Русевич, і несподівано — понад десять днів він не помічав завідувача лабораторій — заговорив до нього:

— Пробачте... Я хочу задати вам одне запитання.

— Прошу, — просто відповів Каргат.

— Скажіть... мм... будь ласка... — Русевич, очевидно, хотів бути ввічливим і старанно добирав виразів. — Чи не впадала вам у голову така думка... ну... все, що ви збираєтесь говорити сьогодні, засноване на... помилці?

Каргат не відповів. Лише здивовано глянув на нього.

Русевич пояснив:

— Ви знаєте моє тверде переконання: до вас контрольна лабораторія робила аж он як погано... Не зважаючи на те, що останні дні я змушений був увесь свій час оддавати сублімації, я все ж таки досить уважно стежив за подіями на заводі. Переглядав, між іншим, і аналізи лабораторій... Я не помітив, щоб вони змінилися за час вашої роботи тут.

— Ви помиляєтесь, — лагідно зперечив йому Каргат. — Вони змінилися. Вони стали готні... В бажаному вами напрямку вони зміняться лише після того, як зміниться якість продукції.

— Ми по різному дивимося на речі,— знизав плечем Русевич.— Але я ось про що... Ваш проект, так званої, раціоналізації виробничого процесу побудовано на давніх контрольній лабораторії. Адже всю чорнову роботу робили ваші дівчата. Але якщо вони помиляються, то з ними помиляєтесь і ви... Така думка вам не з'являлася?

— Ні, не з'являлася,— знову без посмішки відповідав Каргат і більше нічого не додав.

Кілька кроків вони пройшли мовчки.

— Отже,— знову почав Русевич у трохи гострішому тоні,— ви поставили собі за завдання будь що довести, що я не справляюсь із своїми обов'язками. Хочете показати всім, що будь ви на місці головного інженера...

— Не говоріть дурниць, Валентине Модестовичу,— прохав його Каргат.

— Думайте про свої вирази, будь ласка!— Голос Русевича зазвучав високо й гостро.— І без панібратства!.. Про наші наміри сказав мені той, хто знає їх— той, про кого ви думали, як про свого спільника. Васюта— от хто сказав... Каринський чув це і не заперечив. Я знаю: вам хочеться за головного інженера тут бути.

Якщо Русевич хотів уразити Каргата своїми словами, то розрахував він вірно. Удар був такий несподіваний і дошкульний, що Каргат на мить розгубився. Він не думав, не міг думати, що Васюта й Каринський здатні отак розцінювати його вчинки.

Але коли Русевич, задоволений з справленого вражіння, саркастично примружився й повернувся був, щоб відійти, Каргат уже впорався з собою і спокійно мовив:

— Ви обмовляєте секретаря партколективу й директора. Ні той, ні той, я певний, не можуть бути ні моїми, а ні вашими особистими спільниками. Їхні вчинки визначаються не особистими симпатіями чи антипатіями, а виключно станом на заводі.

— Обмовляю?— раптом вищірився на нього Русевич.— Я вам покажу обмову. Сьогодні покажу... Кожний молокосос...

— Юпітере, ти сердитися,— не дозволяючи собі навіть очима посміхнутися, зауважив Каргат,— отже, ти не правий...

І зважаючи дальшу розмову за недоцільну, зупинився, пропускаючи Русевича вперед...

Заводська їдальня була переповнена. Всі, видно, були гостро зацікавлені доповіддю завідувача лабораторій, хоч саме і досить точно знали, про що він говоритиме. Інтерес цей підвищувався ще й тим, що на заводі зранку сьогодні хтось пустив чутку, що головний інженер йому неодмінно буде перечити... Прийшли всі, крім хіба тих, хто робив зараз. На ослонах, лутках, і навіть на столах не було жодного вільного місця. Сивий міцний тютюновий дим хмарою ходив

попід стелею, сповиваючи нечисленні лампочки. І гомінко було від схвильованих розмов.

Увійшовши до ідальні, Каргат не відразу розглядів, що тут діється. Згодом помалу орієнтувався.

На одному з задніх ослонів сиділи Розенберг і Слинько. Вигляд першого виразно доводив, що він почуває себе немов на голках: боявся він чогось чи що? Побачивши Каргата, його спокійне обличчя, він спробував посміхнутися йому... Слинько сидів з блокнотом і олівцем у руках: знав, що доведеться йому виступити й загода занотовував думки. Інколи звертався до Розенберга, щоб розважити його якимсь веселим зауваженням. Спереду коло столу, критого кумачем, стояли двома парами Каринський з Петровим і Васюта з Русевичем.

Перші розглядали якісь папери, обмінюючись зрідка короткими зауваженнями. А Русевич щось поблажливо доводив Васюті, а той похмуро слухав, кивав.

Каргат почув, як один з робітників тихо сказав своєму сусідові, кинувши на головного інженера:

— Подивись на нього. Завод занедбав, а ніс дере—кочергою не дістанеш.

— Нічого,— відповів другий,— сьогодні хвоста йому накрутять.

— Ти накрутиш?

— І ти.

Вони глянули один на одного й засміялися...

Приємно знати, що в тебе є спільники. Але Каргатові ця розмова не сподобалася. Йому хотілося, щоб виступи на нараді не виходили за межі спокійного ділового обговорення його пропозицій. Зауваження ж ці свідчили, що доведеться стримувати пристрасті, які неодмінно розгоряться; багато буде сказано сьогодні гострого, нетерпимого, але зайвого — такого, що нікому не допоможе визначити своє ставлення до тих ідей, які тут боротимуться чи змагатимуться...

Головування на нараді взяв на себе Каринський, чого раніш майже ніколи не траплялося. Це показало всім, що він надає її порядкові денному не абиякого значення.

Проте, відкривши нараду, він лише коротко попередив, що розбиратимуться дуже важливі питання, до яких треба поставитися з найбільшою увагою, і зараз же передав слово для доповіді Каргатові.

Каргат говорив не дуже довго. Не раз і не два розмовляв він на цю тему мало не з кожним з присутніх і ввесь час пам'ягав почуту розмову про Русевича: майже не зачіпав того, що є тепер на заводі, жодним словом не прохопився, скільки винен у цьому головний інженер. Старався основну увагу аудиторії зосередити на тому, що має бути на заводі в зовсім недалекому майбутньому і якими шляхами треба до цього

йти. І закликав присутніх саме на тих моментах ізупинятися в своїх виступах.

Говорив він не погано взагалі. Крім того, використавши деякі засоби педагогічного впливу, надбані під час роботи в інститутській лабораторії, він зумів у небагатьох словах зробити зрозумілою основну суть своїх пропозицій: завод збудовано під час імперіалістичної війни, — всього п'ятнадцять років тому, — отже, ще не амортизувалося ні його обладнання, ні його будови: вже виходячи тільки з цього, зарано підносити питання про ґрунтовну перебудову всього заводу; коли ж додати до цього, що обладнання використовується не повною, не зовсім вірно, що цехи засмічені, що є ціла низка досі непомічуваних дрібниць, які не дають заводові розгорнутися на всю свою потужність, — коли зважити це, питання про цілковиту реконструкцію взагалі повинне відпасти — принаймні на кілька найближчих років; реконструкція при теперішніх умовах, — це не реконструкція, а необачне, можна навіть сказати, злочинне розтринькування державних коштів. Цілком досить того, що цього року буде добуваний сублімаційний цех, а в дестильції встановлено два нові корнюри.

Доповідаючи, він з задоволенням помічав, як робітники переглядаються один з одним, як ухвально кивають йому. І зовсім без задоволення побачив, як голови їхні витягаються в напрямі до Русевича, який сидів на передньому ослоні поруч з Маєвським, завідувачем відділу капітального будівництва, щоб побачити яке вражіння справляє його промова на головного інженера, як задоволено посміхаються вони, коли Русевич надто помітно починає реагувати на його слова... Між іншим, Каргат звернув увагу на те, що в такі моменти Маєвський щось шепотів йому заспокійливе.

Закінчення доповіді аудиторія зустріла дружніми оплесками. І питань Каргатові ніхто не ставив: усе було зрозуміло...

Всі гадали, що Русевич виступить у дискусії не першим. Спочатку дасть висловитися всім Каргатовим співникам, а потім уже й скаже своє слово. Але скоро Каринський спитав, чи хоче хто взяти слово, головний інженер, похапцем пошептавшись з Маєвським, звівся і рішуче підійшов до столу президії.

Присутні нахилилися вперед і замовкли. Вони знали, що Русевич ставився до Каргатових пропозицій гостро негативно, але ніколи не доводилося їм іще чути, що саме висуває він проти нього. І здивувала їх його поспішність.

Тишу в залі Русевич зрозумів, як підтримку собі. І почав нібито й серйозно, але так, щоб усім помітна була його іронія. Почав з заяви, що вважає Каргатові пропозиції за надзвичайно цікаві („велике досягнення, як на такого молодого інженера“) і охоче приділить їм кілька хвилин. Так,

кілька хвилин... Далі він сказав кілька слів про не абияке наукове значення тих пропозицій: сиві академіки, одірвані от життя, мовляв, прийшли б у захоплення, і затишок їхніх академічних кабінетів, був би, чого доброго, порушений вітальними вигуками на Каргатів адрес. Ще б пак! — перебудувати виробничий процес на заводі з старим устаткуванням, попсованим громадянською війною й тодішньою розрухою та ще так перебудувати, щоб завод дійшов рівня аналогічних закордонних заводів. І на перший погляд справді здається: узявши ці пропозиції до виконання, завод може здійснити гасло, висунуте партією, урядом і всім пролетаріатом: „наздогнати й випередити...“ Але... шановний Микола Дмитрович Каргат не зважив одного, а саме: до кожного поміченого ним явища, а надто промислового, треба підходити з революційною обережністю. (Русевич зробив наголос на двох останніх словах, але що хотів він ними сказати, навряд чи зрозумів це хто). Каргат поклався на свою звагу, на яку може покладатися тільки молодість. А через те нараді насамперед треба точно в'яснити, чого в цих привабливих пропозиціях більше: отієї самої юнацької зваги, чи конкретного матеріалу. Адже: тільки з ним, з конкретним матеріалом, а не з одчайдушною звагою може оперувати промисловість. І ще один момент, який слід зважити зборам: Каргат перебуває на заводі понад три тижні — за цей час контрольна лабораторія зовсім не поліпшила своєї роботи. З такою дрібницею він не впорався, а от розробити проект перебудови виробничого процесу — з таким величезним завданням він нібито впорався. Це наводить на незовсім веселі міркування...

— Я гадаю, — закінчив він свій виступ, — що нарада зробила б доцільно, коли б відмовилася тут і зараз розглядати цей проект. Ми оберемо авторитетну комісію, якій і доручимо досконало і всебічно вивчити пропозиції товариша Каргата. Завод може прийняти ці пропозиції лише тоді, коли матиме певність, що не сяде з ними на мілке. Комісія й дасть йому цю певність... Треба дуже обережно поставитися до ніким і ніде ще не випробуваного... Це все, що я вважаю за потрібне вам, товариші, сказати.

Припустившись у першій частині своєї промови іронії й демагогії (в згадці про лабораторію), закінчив він її спокійно, цілком офіційно, нібито безстрашно. І ні на кого не дивлячись, немов не чуючи рідких оплесків, поволі повернувся до свого місця. Але від Каргата не укрилося, що він кілька разів скося й задоволено подивився на нього...

Необізнаний іше на заводських порядках, Каргат не знав, що пропозиція Русевича не тільки звичайна, але й просто безглузда: яку компетентну комісію могла обрати виробнича нарада, коли на заводі існували постійна технічна й планова комісії, які й повинні вивчати всі пропозиції й визначати

їхню виробничу ефективність? Він не зміркував, що Русевич удався до спритного маневру, щоб затримати здійснення його пропозицій. Йому це задалося законною вимогою, і він нічого не заперечував.

З присутніх так само ніхто не виступив з запереченням, наче ніхто не помітив цього безглуздя. Навіть Каринський промовчав на це; лише мигцем глянув на Каргата й ледве помітно посміхнувся.

Що він подумав, чому саме посміхнувся, Каргат не знав. Але пригадавши свою розмову з Русевичем, коли йшов сюди — те, що говорив той про Каринського й Васюту, він відчув, як напружилось його тіло: здзватися він не збирався, а надто такому... недалекому дурневі; і як ото він опинився на посаді головного інженера?.. Зрадою собі і хемії була така капітуляція...

Слово взяв Розенберг. Але тепер він був схвилюваний ще більше, ніж перед нарадою. І, попрохавши слова, він, очевидно, злякався своєї рішучості. Вийшовши наперед, він повернувшись до аудиторії своє зблідле лице й, натикаючись повсюди на звернені до нього погляди, зовсім розгубився: почав нервово обсмикувати на собі піджак. Дехто з присутніх засміявся — там, де аплодіювали Русевичу... Можливо, він так нічого й не сказав би, якби Слинків голос не підштовхнув його, добродушно спитавши:

— Так що ви хотіли сказати, Давиде Марковичу?

Розенберг набрав повні груди повітря й почав, немов одповідуючи Слинкові.

— Те хотів сказати, що не вірю я... товаришеві Русевичу... головному інженерові... — Він плутався в словах: хотів, мабуть сказати одразу більше, ніж міг. — Може, я й повірив би в щирість його пропозицій... про оту авторитетну комісію... Але що треба вивчати в проекті Миколи... інженера Каргата? Хіба цей проект він вигадував у лабораторії? Хіба ви, товариші, не брали участі в його створенні? Хіба те, що вже є кілька договорів на соцзмагання, не є ваше бажання виконати його пропозиції?... Що вивчати, я питаю?.. Я гадаю, що просто замаринувати... Так, я маю право говорити про ваш бюрократизм! — гукнув він Русевичеві, помітивши, що той збирається перебити його запереченням. — Я не хочу зараз говорити гостріше. Але комісія ваша — це більше, як бюрократизм... Усі пам'ятають, як я півроку доводив, що можна збільшити навантаження корнюрів. А ви півроку маринували мої розрахунки в технічній комісії. А, дозволивши, не дали мені часу як слід усе налагодити. Один раз на одну зміну дозволили перевести корнюри на безперервку і другий раз — так само на одну зміну. Чи можна було встигнути?.. Ну, та зараз не час зупинятися на цьому. Зараз от що обдумати треба: оця комісія, що вивчатиме Каргатові про-

позиції — чи не для того вона, щоб затягти справу? А тим часом проект шквальної реконструкції ще не амортизованого заводу буде затверджений, розгорнеться капітальне будівництво... Тоді Русевич скаже про пропозиції: так, вони варті уваги, але тепер уже не потрібні — реконструюємось... А я скажу: лінією найменшого опору йдемо, державні кошти на вітер викидаємо...

Дивно було Каргатові слухати ці гострі слова, цей завзятий тон — не сподівався він такого від скромного й не зовсім хороброго Давида Марковича, який так ще недавно злякався суперечок.

Ця не зовсім доладна промова збудила залю. Присутні заворушилися, зашепталися.

Русевич трохи зблід, але примусив лице своє бути спокійним. Він навіть посміхнувся так, щоб усі бачили цей усміх і зневажливо кинув з місця:

— Від ваших слів, шановний товаришу, відгонить грубою демагогією!

— А вам ніхто слова не давав! — обірвав його Слинько, раптом зриваючись з свого місця. — А після інженера Розенберга говоритиму я... Чуеш, Каринський? Хай там мене записуть!

Каринський кивнув йому й зажадав тиші. Звернувшись до Розенберга, спитав:

— Що ж ви пропонуєте?

— Я напевно не помилюся, товариші, сказавши, що нам усе ясно. І нам, виробничій нараді, треба рішити: чи беремо ми на себе ризик зв'язаний з запровадженням пропозицій Каргатових?.. А втім, ризик — це надто сильно сказано. Ніякого тут ризику нема. Смішно навіть говорити про ризик. Перші дні тільки, поки поклади бруду з цехів виноситимемо, завод трохи зменшить продукційність... Щодо мене особисто, то я... — голос Розенберга зазвучав урочисто, — Розенберг, змінний інженер дистиляції, отут, прилюдно, оголошую себе ударником, зобов'язуюсь усі свої знання, всього себе віддати справі усучаснення виробничого процесу на нашому заводі; обцяю, що дистиляція на нашому заводі буде на такій височині, що про неї я сам ще місяць тому не насмілювався мріяти. І закликаю те ж саме зробити всіх членів ІТС.

Мить у залі була мертва тиша. Ці піднесені слова ніби зробили всіх німи. Потім чийсь голос захоплено гукнув:

— Оце я розумію! Правильно поставлено питаннячко!

І наче морська хвиля, непомітно підбігши до берега, раптом розбивається об нього, в залі загуркотили оплески... Вони довго не давали йому говорити далі...

— А щодо вивчення проекту, то для нього існує техмісія на заводі й технічний відділ об'єднання, — мовив далі Розенберг, коли нарешті знову стало тихо. — Затримувати ж

його тут усякими нісенітними бюрократичними комісіями, нісенітно й навіть злочинно.

— Правильно! — підтримало його кілька голосів.

Підбадьорений спершу оплесками, а далі цими голосами, Розенберг посмілішав. Руки, з якими він не знав, що робити, заспокоїлись. І останні слова він вимовив навіть весело:

— Коли ж ви, товариші, визнаєте за потрібне утворити таку комісію, — а я не вірю в це, — то я пропоную... — Він перевів подих і одним духом сказав, уже відходячи від столу президії. — ...пропоную не вводити до її складу головного інженера.

Здивовані з такої Розенбергової хоробрості, присутні проводили його поглядами, поки він, ніяково посміхаючись і витираючи хустинкою спітнілі руки, ішов на своє місце. А потім знову кілька голосів зворушено підтримали його:

— Правильно!

І це було сигналом для нових збуджених оплесків.

Русевич зірвався з свого місця й рвонувся до Каринського.

— Я вимагаю позачергового слова, щоб відповісти на ці... ці наклепи! Це ж форменне знущання!

— Е, ні, перепрошую, — виступив уперед і Слинько, — слово моє. І я так само хочу дещо про вас сказати. Так ви вже краще разом нам відповісте.

— Слово належить товаришу Слинькові, — сказав Каринський, але звертався він до Русевича й говорив таким голосом, наче просив дарувати йому це.

Слинько підійшов до стола й поклав на нього свій блокнот. Похмуро оглянув присутніх і голосно почав:

— Щодо пропозицій інженера Каргата, то я їх підтримую, як і інженер Розенберг. З того самого моменту підтримую, як вони почали з'являтися. Ще два тижні тому наша зміна підписала соцугоду з іншими змінами нашого цеху. А на сьогодні весь наш цех має підписані договори мало не з усіма цехами. Як бачите, ми до бою готові. Ба навіть ми вже почали бій. Ми вже доводимо, що інженер Каргат мав рацію. І де в чому довели вже: підносимо продукційність нашого цеху... Про це ви всі знаєте. А я знаю, що коли тут і є такі товариші, що не включилися до лав ударників, то вони зроблять це завтра. Весь завод наш буде ударний... Та я не на це хотів звернути вашу увагу, бо про це ви й без мене думаете. Я хочу поговорити про те, чого інженер Каргат тут уголос не сказав, хоч це й проглядало з за кожного його слова, про те, що інженер Розенберг лише легко зачепив. Про дуже важливе й болюче питання — про технічне керування.

— Послухаємо, — крізь зуби вицідив Русевич, угадуючи, що саме говоритиме Слинько.

— Інженер Каргат, — не звернувши на це уваги, говорив далі той, — змалював нам сьогоднішній стан заводу. Стан —

того, поганенький. Зanedбано техніку. А через це ми продукції даємо значно менше, ніж мали б давати, а те, що даємо, якістю похвалитися не може... Дозвольте запитати: хто винен у цьому? Ми з вами?.. Так, почасти й ми... Можливо, дехто з нас і задумався над тим, що заводі соціалістичної країни ганьба так робити. Та чи знали ми, як домогтися кращого?.. На заводі є інженери, є головний інженер — вони повинні про це нам говорити, бо вони — командири. Є такі інженери, що говорили нам це. Розенберг серед них — упертіший. Але остаточне слово в технічних питаннях належить не їм, а головінженерові. Від нього ж ми чули одне: наше обладнання не дозволяє нічого нового; завод робить задовільно, а більшого від нього ніхто не вимагає. Контрольна лабораторія сигналізує про те, що завод робить зовсім не задовільно. Нас же переконали, що лабораторія помиляється... Так хто винен у відсталості нашого заводу?

— Це негідна інсинуація! — вже роздратовано крикнув Русевич. — Ви говорите про те, чого не розумієте.

— Я на жаль, не розумію, що значить це слово, — спокійно відповів йому Слинько. — Але здається мені, що ви лаєтесь... Тим часом, те, що я говорю й скажу далі, — критика вашої роботи, а не щось інше. Якщо я нічого не розумію, якщо я плету вісенітниці, доведіть мені це. Ви дістанете зараз слово. Тільки не витрачайте час на непотрібну лайку, а думайте над тим, що тут говориться... А коли не знаєте, як вивести завод з цього ганебного стану, я б сказав навіть — прориву, спитайте поради в інженера Каргата, Петрова, Розенберга й у нас — робітників, що разом з ними бачать вихід. Ми всі добра нашому заводі хочемо: дурниць вам не порадимо. І не впаде ваш авторитет від того, що ви до наших слів прислухаєтесь. Ви — не непогрішимий римський папа, а тільки головний інженер: можете помилятися, а ми можемо бачити ваші помилки... Про них я ще й хочу дещо сказати.

Він узяв свого блокнота, але до нього й не зазирнув — і так надто добре знав усі наслідки проведеного Каргатом обслідування заводу. Його слухали з поширеними очима. Навіть реплік не було чути. Інженери й техніки так само слухали його з підвищеною цікавістю.

Нічого нового він не сказав. Говорив про те, що ясно було з доповіді Каргата: про перестой цистерни з сировиною, про засміченість приладів, про незадовільну роботу паросилової устаи, про відсутність на заводі соціалістичних методів праці, — про все, що останніми днями обговорювано по всіх заводських закутках. Але більшість присутніх ще не шукали причини цього прориву, не замислювались над тим, з чієї вини це все сталося. Слинько ж поставив це питання — і відповідь на нього була одна. Помічаючи її в очах присутніх, Русевич мимоволі шулився.

Щось із п'ятнадцять увилин тримав у напруженні Слинько загальну увагу. І говорив об'єктивно, радуючи Каргата: не припускався гострих і надто емоційних вихваток щодо самого Русевича, міцно загнуждав свої особисті почуття. Лише інколи в очах йому спалахував вогник, який дозволяв Каргатові бачити, як хочеться йому часом просто сказати свої думки про достойність головного інженера.

— А тепер найголовніше,— мовив він, перерахувавши всі помилки Русевича.— Каргат запропонував план раціоналізації виробничого процесу. Головінж заперечує проти нього! Чому?.. От на що треба подивитися в самий корінь... На заводі, товариші, почалася боротьба між двома принципами. Один бореться за негайний розвиток заводу, за темпи, гідні п'ятирічки, за високу продукційність і якість нашої роботи — за те, щоб перевести наше виробництво на справжні соціалістичні рейки. А другий... Я навіть не знаю, чи можна це назвати принципом... Другий захищає свою систему помилок, на прапорі своєму накреслив гасло механічної, нічим, крім його власних помилок, не обумовленої реконструкції,— реконструкції, яка в основному зводиться до того, щоб витратити силу грошей, а прийти до того ж самого, до чого приведуть нас і пропозиції інженера Каргата, які, до речі, не коштуватимуть заводі майже нічого... Це, товариші, не принцип, а цілковите безпринцип'я. І за це треба нашого головного інженера вдарити: він повинен не підносити свої помилки на якусь нісенітну „принципову“ височінь, а боротися за те, за що всі ми почали боротися.

Дуже можливо, коли б Русевич зберіг спокій і іронію, зберіг би хоч ту логічність, з якими він виступав проти Каргата, йому й пощастило б розрядити напруженість зборів. Та підготувавшись до боротьби з Каргатом, він не врахував, що за нього так одверто виступлять інші, що вони не тільки оборонятимуть Каргатову позицію, а й перейдуть у наступ проти нього, Русевича. Він перестав слухати, що говорив йому Маєвський. І коли Слинько закінчив, зірвався з місця й мало не підбіг до стола президії.

І почав з того, що постарався вилити на своїх супротивників якнайбільше помий. Не йому треба дорікати за відсутність принциповості, а саме Каргатові: адже його пропозиції — наслідок того, що він, Русевич, зробив йому кілька зауважень за незадовільну роботу лабораторій: крім того, він — усім відомий прожектор, дрібні хиби на заводі — на якому з заводів їх нема? — він використав, щоб здобути дешеву популярність серед робітників і запламувати його, Русевича, роботу, а разом із тим і ідею реконструкції народного господарства, покладену в п'ятирічний план, затверджений урядом... Щождо Слинька, то це просто горлохват, якого взагалі задовольнити нічого не може, бо він має цікаву властивість: на чорне

ворить, що то біле; недисциплінований робітник, а до того ще й запеклий фахайд, як оце тут виявилось... А Розенберг— йому, Русевичу, невідомо, чому раптом цей зовні несміливий юнак пристав до цих двох; очевидно, це національна його риса — лізти з своїм довгим носом туди, де пахтить скандалом...

У відповідь на цю антисемітську вихватку де-не-де в залі спалахнув сміх, але зараз же був змитий хвилею обурених криків. Робітники немов тільки чекали приводу, щоб якось висловити своє незадоволення з головного інженера. Дехто з них схопився з місця, погрожуючи Русевичу кулаками.

Але той немов зовсім утратив самоконтроль. Зарепетував, намагаючись перекричати шум:

— От які безвідповідальні елементи тут проти мене виступають!

Ще щось сказав він, але голос його не пробився крізь загальні крики. До нього долинуло:

— Ми всі проти вас виступимо!

— Позбавте його слова!

— Геть звідси антисеміта!

— Нам такі не потрібні!

Лице Русевичу налялось кров'ю. Щосили стукнувши кулаком по столу, він на мить утихомирив залу. І, ступнувши вперед, хрипко спитав, розраховуючи на переляк:

— Непотрібний?.. Кому це я непотрібний?

— Нам усім.

На одному з передніх ослонів підвівся Тищенко, старий робітник, спокійно витримуючи розпечений погляд Русевича.

Його не злякалися... На мить Русевич розгубився, безпорадно озирнувся на Каринського. Але зараз же знову загальсував, звертаючись до Каргата:

— Ви цього домагались? Цього хотіли? В цьому зміст ваших пропозицій?.. — Повернувся до Каринського. — Якись темні особи так розпалили нараду, що я позбавлений можливості будьщо сказати. Надто ганебно це — виправдуватись, не відчуваючи за собою ніякої провини... Я вимагаю, щоб ви, товаришу Каринський, призначили комісію для обслідування всієї моєї роботи.

В залі засміялись:

— Заладила сорока Якова: і там йому подавай комісію, і тут так само комісію.

— А ми ж на техніці не розуміємось.

— І комісію легше об'їхати.

— Я вимагаю такої комісії, що їй довіряли б усі! — не замовкав Русевич. — Хай вона з усією суворістю обслідує стан заводу й мою роботу. Хай вона перевірить усе, в чому мене тут обвинуватили. На наступній нараді хай вона подасть звіт. От тоді, якщо вона знайде щось негативне на заводі, я дам

вичерпну відповідь... а зараз я більше нічого не скажу. Якщо всякий, кому захочеться, судитиме мене, часу не настанеш на відповіді.

... Якби головував не стриманий спокійний Каринський, нарада після цього виступу перетворилася б на юрбу розпалених людей, що кричать усі враз і нікого слухати не хочуть. Але й йому довелося витратити досить багато часу, щоб домогтися порядку й налагодити запис ораторів. Записалося щось коло тридцяти чоловіка — переважно робітники. І далі Каринський вів нараду, весь час стоячи, не спускаючи очей з залі, бо нетерпляче раз-у-раз перебивали промовців вигуками, волюючи якнайскорше висловити те, що їх хвилювало...

Виступи робітників були короткі. Аматорам поговорити просто не давали розводити антимоній. Робітники або зупинялись на одному-двох фактах, уже наведених Каргатом або Слиньком, стверджуючи їх, або доповнювали колекцію розказаних фактів ще одним. І всі запитували, хто в цьому винен — так запитували, що відповідь могла бути тільки одна... Ті, хто оголосив себе ударником або підписав договір на соцзмагання, повідомляли про це присутніх, закликаючи їх приєднатися до них. Інші користалися з випадку, щоб заявити на весь голос про своє прагнення до соціалістичної праці.

Русевич спершу й їх був перебивав ідкими, сповненими сарказму, репліками, але скоро затих. Дошкульним і надто численним ударам, що сипались на нього з усіх боків, він не міг довго протистояти...

А втім, він був не самотній. Дехто з інженерів, а далі й робітників — Черевик був першим — спробували були виступити на захист Русевича. Їхні поодинокі голоси намагалися довести, що до такого заводу, як цей, ніяк не можна ставити підвищених надмірних вимог, що навряд чи Каргатові пропозиції збільшать видатність приладів і поліпшать якість продукції, що труднощі — нормальне явище на всякому виробництві, не зникнуть вони й після Каргатової раціоналізації, а тільки збільшать трудове навантаження на кожного робітника — чи буде це відповідати збільшенню видатності? Адже можливо, що трудове навантаження збільшиться аж удвоє, а видатність заводу тільки на десять — п'ятнадцять процентів... А, крім того, ніяк не слід усю відповідальність за теперішні не такі вже й великі хиби покласти на одну людину: чому, наприклад, за весь час своєї роботи головний інженер досі не дістав не то, що жодної догани, а й жодного зауваження?.. І чому тепер на нього так нападають?.. І, нарешті, говорили, що це не критика, а цькування людини, яка нажила собі ворогів, бо вимагала завжди справжньої роботи... Але жодного факту, який стверджував би ці положення, в їхніх виступах не було. Виступи

ці або потопали в загальному шумі всієї залі, або ораторам просто пропонували тримати язика за зубами. І кожний з них викликав новий запис тих, хто бажав виступати, нові, ще гостріші напади на Русевича. Немов вони огонь заливали одією.

Все ж таки ці виступи дещо зробили свою справу. Русевич, який був уже зовсім знесилився, побачивши, що в нього є досить завзяті спільники, знову кинувся в бій — знову почав перебивати виступи репліками. Але тепер він змінив тактику. Вже не гудив своїх супротивників, а намагався вибити спід них ґрунт, заперечуючи, атакуючи, теж обвинувачуючи... Всі помічали, чого варта його така поведінка. Часто-густо закушував він собі губу, щоб не розпалитися від гніву, не вилаятися; то полотнів, то червонів; сохилини витирав з чола рясний піт. І весь час перешіптувався з Маєвським...

Мало не до півночі затяглася ця схвильована нарада. Та непомітно було, щоб хоч хтось утомився чи пішов геть.

Але зовсім небагато людей зберегло спокій.

Зовні спокійний сидів Каргат. Йому просто не можна було хвилюватися. Йому треба було обдумувати своє прикінцеве слово.

Він хотів заспокоїти аудиторію, щоб, коли почнеться голосування, всі свідомо поставились до нього.

Спокійний був Петров. Він лише здивовано дивився на Русевича й, посміхаючись, знизував плечима при кожній його репліці. Але Каргат, придивляючись до нього, не розумів, чому саме він дивується: словам Русевича, чи якимсь своїм думкам...

Маєвський був спокійний. Але він, очевидно, не зовсім точно уявляв собі, через що саме всі такі схвильовані. Щось занотував собі на клаптику паперу.

Васюта тихо сидів на передньому ослоні недалеко Русевича, спідлоба спостерігаючи навколишнє; іноді ворухив бровами; пильно приглядався то до Каргата, то до головного інженера.

І, нарешті, Каринський. Він зосередився на тому, щоб організовано вести нараду. Сам же жодного разу не висловився, хоч багато присутніх і вимагало цього від нього.

Та поводився він якось чудно — це весь час помічав Каргат. Він лише організував збори, а не керував ними. З усією суворістю стримував тих, хто перешкоджав говорити спільникам головного інженера. Але жодного зауваження не зробив йому самому, хоч часто він своїми репліками зовсім не давав висловитися своєму супротивникові. Це так само підбадьорювало Русевича.

Найдивніше ж — він залишив за ним і останнє слово...

Коли час підійшов до дванадцятої години, він уніс і провів пропозицію припинити дискусію, мотивувавши це тим, що

справа давно вже всім ясна, і пізнім часом. Але на вимогу Русевича дати йому можливість досказати те, чого він у запалі суперечки не встиг висловити, Каринський ураз згодився.

В залі всі завмерли від здивування, і Русевич урочисто мовив:

— Товариші! Країна наша переживає тепер найнапруженішу, найвідповідальнішу добу — добу реконструкції всього народного господарства, всього нашого життя. Всі ми, — я не роблю різниці між робітниками й інженерами, — засукавши рукава, вперто, самовіддано працюємо над побудовою фундаменту соціалізму в нашій країні. Ми перебудовуємо промисловість. Ростуть нові заводи, перебудовуються на соціалістичний лад старі... І мені дивно, товариші, що дехто з вас, мабуть, не розуміє цього: старається протягти до соціалізму ту руїну, якою є на сьогодні наш завод...

— Шулерський номер! — не стерпів зрештою й Каргат; і це була його перша й остання репліка.

— Це перше, — кинувши в його бік зневажливий погляд, мовив далі Русевич. — А друге... Мені з жалем доводиться констатувати: і те, що ми, інженери, всіх себе віддаємо героїчному будівництву, не захищає нас іноді від помилок. Це — прикра властивість людини. Але помиляємось ми саме тому, що робимо. Робимо! Зовсім не помиляється тільки той, хто нічого не робить, не мислить... Ясна річ, товариші, я не можу себе вважати за цілком вільного від помилок. Та тільки ж і нападати на мене так, як це сьогодні ви робили, повіривши комусь на слово, — це не може дати творчої зарядки, може вбити такий кожному з нас потрібний ентузіазм. Я не від того, щоб уся наша праця, а надто моя, технічного керівника заводу, регулярно й суворо перевірялась. І я повертаюсь до свого прохання призначити компетентну комісію, яка перевірить усю мою роботу, що до неї більшість присутніх відчула раптом таку гостру цікавість, і перевірить краще, ніж це може зробити навіть поширена виробнича нарада, і з значно меншою втратою нервової енергії.

Після цього Каринський переглянувся з Васютою й сказав:

— Ну, товариші, на цьому, мені здається, ми сьогодні можемо й закінчити... — Він подивився на сторонілу від таких його слів аудиторію й весело — так здалось Каргатові — посміхнувся. — Пізно вже зараз, а прийти до якогось певного висновку — це справа не проста: вона відбере, принаймні, ще годину. Ми краще відкладемо це до наступної наради. А скличемо ми її цими ж днями: не пізніш, як за п'ять днів. Тоді ж заслухаємо й прикінцеве слово інженера Каргата... Тим часом ви, товариші, заспокоїтесь, обдумаєте все, як слід... Отже, дозвольте покищо вважати нашу нараду за закриту.

Він кивнув Васюті й разом з ним хутко вийшов з їдальні... Ошелешені таким кінцем наради, робітники й слова не вимовили. Хвилину посиділи ще, мовчки поглядаючи один на одного. Потім мовчки ж рушили до виходу.

Русевич тріумфував: нарада нічого не змінила. Зустрівшись поглядами з Каргатом, він подивився на нього так переможно і з такою зневагою повернувся до нього спиною, що Каргат ураз зрозумів: якщо Русевич лишиться на своєму місці, він зробить усе, щоб вижити з заводу завідувача лабораторій...

З їдальні Каргат вийшов разом із Петровим, Слиньком і Розенбергом — після всіх. Понуро побрели до селища. Один на одного не дивились, ні про що не говорили, і не хотілося думати. Вдячні були нічній пітьмі за те, що вона ховала їх обличчя.

Проходячи повз заводську контору, враз зупинились, немов змовились, і глянули на вікно директорого кабінету.

Воно світилось. І в ньому миготіла тінь високої, худорлявої, трохи незграбної постаті, яка сновигала по кімнаті з кутка в кут.

КІНЕЦЬ ПЕРШОЇ ЧАСТИНИ

ТОВАРИШ КАРИЙ

ПОЕМА

Закінчення¹

15

Товариш Карий вислухав
уважно обох,
про їхню невдачу
з найменням —
любів.

Про сівбу до строку,
про зустрічний план,
про Христю карооку,
про дівку синьооку —
Катрю-катран.

Дивився, як найближчий,
найкращий друг,
а зорі
нижче й нижче
пливли за виднокруг.

І знов йому згадалося
тепло її очей...
Зоря вже підіймала
райдужне плече.

Він витяг неспішно
із столу блок-нот
та тут
і сонце вийшло
на повний
розворот.

І знов
прийшла робота —

стежки,
дороги,
шлях...
Зелена позолота
лежала на полях.

І знов
товариш Карий
кашкета зняв,
в кишеню
окуляри
і — на коня.

І знову по дорогах —
— дріжить земля,
в колгосп
села Пологи
і до колгоспу „Шлях“.

І знову —
перевірка —
МТС,
колгосп.
Тепліла зірка
на лацкані його.

І не чекав Отара,
долю таку —
лише з'явився Карий,
як зникнув кум,
а з ним і той,
що низом
розгулював з обрізом.

¹ Початок див. „Черв. Шлях“ № 7-8 за цей рік.

„Ось, нарешті, зібрався Ніно!
 Є у мене вільна хвилина
 од весняних широких робіт
 і тому я пишу тобі.
 Я уста твої бачу часто,
 коси русі цілую часто,
 у вісні тебе бачу часто
 і збирався місяців три
 написати тобі про наступ,
 й про вишневі солодкі вітри.

Тільки от підписали рапорт,
 ти, я певний, вгадала про що,
 бо поля, мов зелений прапор
 на держалах дозорних щогл.

Поцілунків моїх не лічу
 вони висять мов грона віт,
 ще цілую твоє обличчя.
 Приїзди. З урожаем. Привіт“.

17

В кабінеті
 замислилось сонце,
 спочити лягло на бюварі,
 гострозора людина
 до столу
 підійшла од вікна,
 розгорнула газети
 і побачивши прізвище —
 Карий,
 пригадала Царицин
 і Київ згадала вона.

Скільки Карих пройшло
 поруч з нею,
 та вона
 не забула
 нікого,
 ця людина
 в зеленому френчі
 з бровами густими
 бо їх вона виряжала
 в далеку
 і трудну дорогу,

відчувала
 до кожного з них
 більшовицьку
 одверту любов.

Ця людина
 в зеленому френчі,
 що дивиться зараз
 з портрету
 і далеко від мене
 за роботою
 зараз сидить.
 Очі в неї тепліють,
 людина читає газету,
 де її співбійців
 віддруковано
 мужні сліди.

Ця людина
 в зеленому френчі
 посапує люлькою тихо,
 телефони не сплять,
 телефони побіди несуть
 і приходять
 бажання
 до Карого
 зараз
 поїхать,
 та врожай досягає
 і в нього
 на розмови
 не буде часу.

Але декілька слів
 привітання
 чорніють уже на папері
 їх високу насагу
 вбирає
 око мое,
 ці слова
 відкривають очі,
 серця
 розчиняють, як двері
 і робота кипить
 і до сонця
 країна
 встає.

Зростем більшовиками,
здолаємо степи,
бо політвідділ з нами
ніколи не спить.

Що ж то рожевіє, мов калина
брів підносить гострий злом,
синьоока дівка Катерина
з бригадиром поруч за столом
Катерино! Ніжна і чудесна,
Ти сьогодні вперше скажеш:
мій!

бо донести викохані весни
сам товариш Карий допоміг.

Ти пішов далеко
неспокійний квітень,
бесіда із Карим
і тривожна ніч,
вміє Катерина
по справжньому робити,
гей, у Катерини
досить трудовнів.

За весільним, за столом
ситий борщ пахтить теплом.
Розкладають молодиці
білі паляниці
і лежить рожевим валом
на тарілях чистих сало,
а вареники вилискують,
наче місяць ясно й близько.
Пиво б'є у склянні береги...

Праворуч Катерини
любий,
дорогий,
на гармонії
перебирає лади,
тільки ви не думайте,
це не бригадир.

Той сидить ліворуч,
а оцей — праворуч.
Він сидить праворуч
дружка і товариш
сам політначальник,
сам Микола Карий.

Гості шклянки підіймають,
наче яблука сади,
і злітає, і лунає
перший тост за молодих.

Раптом
замовкають всі,
веселощі знято,
від колгоспних засік
наблизився натовп.

А всередині його,
той, що нишком
ліз в колгосп,
розгулював низом
із чорним обрізом.

Карий встав:

— Ну, як живеш,
що шукаєш,
і з ким п'єш?
Чом мовчиш? На очі чуб,
чом згинаєш спину?
Де ж твій друг
Остап Кравчук?
Зник?

Тебе покинув?

Заспівай, як вмів співати
у свитині драгін,
як допомагав орати
в оранці весняній?

— В мене голосу нема,
я співають не могу...

— Заспівав як! Подивись,
мов ягня маленьке,
що на росяній траві
загубило неньку.

Карий мовить:

Ти скажи,
як разом з Остапом жив.
Скільки коней ви згубили—
Найдорожчої нам сили.
Скільки пудів на базар
ви зерна відправили
на колгоспних возах
поки шляпи гавили?

Як по селах ти ходив,
крутив у Пологах,
а навіщо про сади,—
не туди дорога.
Як у латаній свитині
ти в колгоспну боротьбу:
— Може й сами трохи винні?
Пам'ятаеш? Чи забув?

Карий слухати воліє
ворог викритий і от
погляд схований під віі
вираховує роцот.
Ворог викритий. Навколо
і старі й весела молодь.
Ворог викритий замовк
він не має перемог.
Ось підвівся дід Петро
і каже завзято:

— Ми зуміємо на строк
й Кравчука зв'язати,
не втече він,
не втече
від колгоспних очей.
Ми як слід б'ємо Отар
куркульську правицю,
і по Граку є удар
лівій одиниці.

Щождо нього, я гадаю
пропозиція така:
Хай у БУПР'і доглядають
навісного кулака.

Над борщем крилата пара,
сяють очі молодих,
всі встають:

Радгоспи „Шахтар“, „Берислав“
Жмеринка. Міжгір'є. Ізюм.

Харків.

VII-1933-XII.

Миколо Карий,
ти,
наш перший
бригадир.
Ось уже лозовий кошик
з яблуками вироста,
та приходить
листоноша
і до Карого листа.

Дивиться товариш Карий
і очам своїм не вірить,
власне вірить,
та так кажуть,
щоб було
і тепло й щиро.

І очі всі до Карого, а він
читає лист і голос мов би
дзвін.

Власне не лист...
Привіту слова
лежать на папері.
Їх високу наснагу
вбирає
серце моє,
ці слова
відкривають очі
серце розчиняють,
як двері
і робота кипить,
і до сонця
країна
встає.